KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Betáková, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Jozef Ružička, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 10 — ČÍSLO 10

OBSAH

MASÁR, I.: Prvé desaťročie časopisu Kultúra slova . . . 321
ORAVEC, J.: Slovesá s predponou *u-* a ich väzby 329
KRÁĽ, Á.: Na záver Kapitol zo slovenskej ortoepie 333
UHLÁR, V.: Z výraziva starého ševcovstva i nového obuvníctva 336
Základné názvy z fyziky . . . 343

Diskusie

ŠALINGOVÁ-IVANOVÁ, M.: O potrebe slov *chodúľ, chodúľka, behúľ, behúľka* 352

Rozličnosti

Kontaktová fráza *Dovoľte mi, aby...* J. Ružička . . . 353
Komandant, alebo veliteľ? L. Trup 355

Správy a posudky

Výskum jazykovej kultúry v profesionálnych divadlách. G. Horák 356
Úvod do pedagogickej psychológie. V. Betáková . . . 358

Spytovali ste sa

Slávikova reč. J. Ružička . 360
Jadrová elektráreň — atómová elektráreň. I. Masár . . 360
Najľavejší a najpravejší. M. Považaj 361
Fončorda. M. Majtán . . . 362
Prešeren — Prešern. K. Palkovič 363

Obsah 10. ročníka 364
Index 10. ročníka. M. Považaj

KULTÚRA SLOVA

ROČNÍK 10 — 1976 — ČÍSLO 10

Prvé desaťročie časopisu Kultúra slova

IVAN MASÁR

1. Už aj najmladší slovakistický časopis, časopis Kultúra slova, má svoje prvé významnejšie jubileum. Týmto číslom — je to v poradí už sté číslo — završuje sa totiž jeho desiaty ročník a to je vhodná príležitosť zhrnúť výsledky doterajšej práce. Desať rokov trvania odborného časopisu tohto typu je už samo o sebe svedectvom, že naša kultúrna verejnosť (presnejšie azda: používatelia spisovnej slovenčiny) pociťuje jeho potrebu a že teda časopis plní svoje spoločenské poslanie.

Založenie časopisu si vynútila špecifická situácia vzniknutá na Slovensku v povojnových rokoch, keď síce prudko vzrástol počet aktívnych používateľov spisovného jazyka, no vo verejnosti sa nedostačujúco rešpektovala, príp. sa v istých sférach vyjadrovacej praxe vážne narúšala spisovná norma. Situácia sa vyvinula tak, že otázky záujmu spoločnosti o národné hodnoty, vrátane záujmu o takú celospoločenskú hodnotu, ako je spisovný jazyk, sa verejne pertraktovali v tlači a na osobitnej vedeckej konferencii. Vznik časopisu vyvolala teda naliehavá kultúrna a spoločenská potreba: pomôcť jazykovej praxi, ktorá pri zakladaní časopisu nebola na úrovni zodpovedajúcej kultúrne vyspelej socialistickej spoločnosti. Ukázala to jazyková analýza istej časti vydavateľskej produkcie, prieskum dennej tlače, ďalej sledovanie jazyka rozhlasu a televízie, vybraných predstavení reprezentačnej národnej divadelnej scény, potvrdila to previerka úrovne

jazykovej kultúry v školách a úrovne vyučovania slovenského jazyka. Vo všetkých spomínaných oblastiach sa zistili v ovládaní spisovného jazyka nedostatky, v istých prípadoch dosť veľkého rozsahu. Slovenskí jazykovedci posúdili tento stav na vedeckej konferencii o kultúre spisovného jazyka (5.—7. decembra 1966). Viacerými konkrétnymi opatreniami — medzi ne patrí aj založenie odborného časopisu ako stáleho pomocníka jazykovej praxe — usilovali sa zistený stav napravať.

Kultúra slova vychádza od r. 1967 a jej hlavnou a trvalou úlohou je starostlivosť o jazykovú kultúru v širokom zmysle slova, t. j. 1. starostlivosť o dodržiavanie spisovnej normy vo verejných jazykových prejavoch zo všetkých okruhov práce a života (pravdaže, aj starostlivosť o ich štylistickú primeranosť) a 2. starostlivosť o jazykovú výchovu všetkých používateľov spisovnej slovenčiny. So zreteľom na to, že jazyk je spätý s myslením, pri vymedzovaní týchto úloh sa vychádzalo z tézy, že jazyková výchova je neodmysliteľnou zložkou kultúrneho úsilia národa a že patrí k prvoradým úlohám socialistickej spoločnosti.

2. Počas svojho desaťročného trvania Kultúra slova nemenila svoju základnú líniu a zacielenie, ale obsah sa prispôsoboval naliehavým spoločenským požiadavkám. Za prvé desaťročie sa podstatne nezmenila ani štruktúra jednotlivých čísel. Čitatelia v nich pravidelne nachádzali tieto rubriky: a) Články a štúdie, b) Hlasy o slove, c) Rozličnosti, d) Správy a posudky, e) Spytovali ste sa. Rubriky Diskusie a Napísali ste nám sa nezapĺňali v každom čísle, od 6. ročníka sa vynechala aj pravidelná rubrika Hlasy o slove.

2. 1. V článkovej časti časopisu mali od samého začiatku osobitné postavenie úvodníky. Rozoberali sa v nich všeobecné otázky súvisiace s jazykovou kultúrou (napr. jazyková kultúra a teória komunikácie, potreba zainteresovať o jazykovú kultúru celú kultúrnu verejnosť, miesto cudzích slov v spisovnej reči, postoje používateľov k jazyku, súčasné problémy spisovnej slovenčiny a jej kultúry, potreba učiť sa spisovný jazyk, vzťah mladej generácie k materinskému jazyku ap.), ako aj témy týkajúce sa teórie jazykovej kultúry a teórie terminológie. V tejto súvislosti treba uviesť, že ako úvodník sa publikovali *Tézy o slovenčine* (KS, *1*, 1967, s. 33—40), reprezentujúce teóriu spisovného jazyka zviazanú so spoločenskou situáciou v šesťdesiatych rokoch, charakterizovaných úsilím „o dosiahnutie federatívneho usporiadania štátu, o zvýraznenie svojbytného postavenia slovenského národa a jeho spisovného jazyka“ (Horecký, 1976, s. 237). Publikovali sa aj úvahy o novej teórii spisovnej slovenčiny, opretej o terajšiu spoločenskú situáciu, ktorá je podstatne iná ako v buržoáznej republike alebo v šesťdesiatych rokoch (KS, *10*, 1976, s. 257—259, 289—294). Pri tejto

jubilejnej príležitosti je užitočné spomenúť úvahu o kritériách terminológie (KS, *1,* 1967, s. 121—132), ktoré sú v slovenských jazykových podmienkach dôležité pre názvoslovnú prácu.

V úvodníkoch sa zaznačovali jubileá osobností, ktorých dielo súvisí s úsilím o rozvoj spisovnej slovenčiny, pripomínali sa významné politické udalosti a dôležité historické medzníky. V úvodníkoch tohto typu sa práca v oblasti spisovného jazyka a jazykovej kultúry zasadzovala do širokých spoločenských a politických súvislostí, charakteristických pre život nášho štátu a socialistickej spoločnosti vôbec (napr. KS, *2,* 1968, s. 257—259; KS, *4,* 1970, s. 257—258; KS, *6,* 1972, s. 321—322; KS, *7,* 1973, s. 33—35; KS, *8,* 1974, s. 225—226; KS, *9,* 1975, s. 3—8; KS, *10,* 1976, s. 193—196).

2. 2. V článkovej časti Kultúry slova mal kľúčové postavenie seriál *Čítame Slovník slovenského jazyka,* ktorý vychádzal v prvých šiestich ročníkoch. Rozborom istých vrstiev lexikálnych jednotiek zachytených v Slovníku slovenského jazyka sa týmto seriálom konkretizoval záver z konferencie o Slovníku spisovnej slovenčiny r. 1965, v ktorom sa okrem iného poukázalo „na chyby z nedostatku správnej koncepcie, tvoriace akoby systém, najmä vo výbere a hodnotení slov z okruhu problematiky česko-slovenskej" (Závery, s. 358). Rozbor ukázal, že v SSJ sa z lexikálnej normy spisovnej slovenčiny vysúvajú viaceré ustálené a zaužívané prostriedky slovenského jazyka tým, že sa hodnotia ako nárečové, ľudové a pod. a že sa do nej nesystémovo vnášajú neadaptované bohemizmy. V seriáli Čítame SSJ sa analyzoval prvý zväzok Slovníka slovenského jazyka a poukázalo sa na nedostatky na osi spisovnosť — nespisovnosť. Seriál je uváženou a citlivou delimitáciou spisovnej slovnej zásoby oproti nespisovným lexikálnym prvkom a neadaptovaným bohemizmom, ktoré v spisovnej jazykovej praxi na Slovensku spôsobujú komunikačné ťažkosti. Z prirodzeného, pochopiteľného a neprestajného intenzívneho kontaktu slovenčiny s češtinou vyplýva pre prácu v jazykovej kultúre úloha tieto ťažkosti odstraňovať, t. j. zabezpečovať hladkú komunikáciu jednak medzi príslušníkmi nášho národného spoločenstva, jednak pri styku príslušníkov obidvoch národov. V siedmom ročníku Kultúry slova sa výsledky analýzy prvého zväzku SSJ zhŕňajú v teoretických zovšeobecňujúcich záveroch (KS, *7,* 1973, s. 14—19, 44—49, 71—76). Ich platnosť neoslabuje ani fakt, že o jednotlivostiach sa v odborných kruhoch ešte diskutuje.

2. 3. Všetkým používateľom spisovnej slovenčiny vychádzala Kultúra slova v ústrety štylistickým seriálom s podtitulom *Kapitoly zo štylistiky* (pravidelne vychádzal v 6.—9. ročníku). Riešili sa v ňom aktuálne otázky praktickej štylistiky: radilo sa — napríklad — ako štylizovať titulok, slávnostný prejav, odpovedalo sa na otázku, či

písať stereotypne a či kvetnato, porovnávali sa niektoré slohové útvary, osvetľovali sa paralely medzi populárnym a vedeckým textom, vyslovili sa kritické poznámky k pleonastickému vyjadrovaniu atď. Štylistický seriál bol dôležitou protiváhou kriticky zacielených článkov a v samej svojej podstate vlastne odpovedal na otázku, ako štylizovať. Vychádzalo sa v ňom z konkrétneho materiálu, ale ten sa vždy využil na všeobecnejší záver alebo poučku.

2. 4. Širokému okruhu používateľov spisovnej slovenčiny bol adresovaný aj ortoepický seriál. Jeho zaradením redakcia časopisu pružne reagovala na fakt, že v našom spoločenskom živote nadobúda čoraz väčšiu dôležitosť hovorené slovo. Články s ortoepickou problematikou sústavne vychádzali v troch ročníkoch (1974—1976). Zdôvodňovala sa v nich potreba ortoepickej výchovy, osvetľovala špecifickosť ortoepických javov, ich norma a kodifikácia, preberala sa výslovnosť jednotlivých hlások a hláskových skupín atď. Týmito článkami sa mali saturovať aktuálne potreby jazykovej praxe v okruhu spisovnej výslovnosti; stalo sa tak aj napriek tomu, že v niektorých článkoch je oslabený zreteľ na popularizáciu a celkové ladenie časopisu. Sporadicky sa publikovali aj iné články o zvukovej rovine spisovnej slovenčiny, napr. o osobitostiach pri znelostnej asimilácii v slovenčine (KS, *9,* 1975, s. 76—78), o tempe reči (KS, *10,* 1976, s. 17—21) a i.

2. 5. Vybranému okruhu záujemcov o jazykovú kultúru — učiteľom slovenčiny, ktorí si zvyšujú kvalifikáciu postgraduálnym štúdiom na pedagogických fakultách — pomáhala Kultúra slova súborom prehľadných článkov spracovaných podľa osnov postgraduálneho štúdia. V článkoch sú potrebné informácie o teórii jazykovedy, o jazykovej kultúre, o lexikológii, morfológii, syntaxi, štylistike, pravopise a teórii vyučovania jazyka. Súbor vyšiel v 7. ročníku (jeden článok aj v 1. čísle 8. roč.) a spolu so štylistickým a ortoepickým seriálom je presvedčivým dokladom toho, ako sa Kultúra slova orientovala na aktuálne potreby praxe.

2. 6. V jazykovej situácii Slovenskej socialistickej republiky sú osobitne dôležité konfrontačné články a štúdie zahŕňajúce vybrané tematické okruhy z českej a slovenskej slovnej zásoby. Táto potreba sa uspokojovala napr. porovnaním českých a slovenských slov z istej slovnej čeľade, konfrontáciou názvov častí tela v češtine a slovenčine (KS, *1,* 1967, s. 141—145, 257—261) a v ďalších podobných štúdiách, článkoch a kratších príspevkoch.

Ostatné články sa orientovali na potreby jazykovej praxe v rozličných oblastiach používania spisovného jazyka (jeho zvukovej i písanej podoby). Najširšiemu okruhu používateľov spisovného jazyka sú venované články o slovenskej frazeológii (napr. KS, *3,* 1969, s. 289—293, KS, *10,* 1976, s. 260—263), o slovesných a adjektívnych väzbách (dosť

pravidelne najmä v ostatnom ročníku — KS, *10,* 1976, s. 5—10, 43—48 atď.). Praktický dosah mal aj súbor článkov z problematiky lexikálnych synoným (KS, *7,* 1973, s. 225—229, 257—262, 300—304, 325—330). Rozhlasovým, televíznym a divadelným pracovníkom sa adresovali články o umeleckom prednese, o viazanej výslovnosti atď. (napr. KS, *6,* 1972, s. 97—100, 129—133, 193—196; KS, *7,* 1973, s. 141—149), novinárom a pracovníkom vydavateľstiev zasa jazykové rozbory dennej tlače.

2. 7. Odborníkom rozmanitých profesií pripravil časopis články s terminologickou problematikou (pripomenieme tu predovšetkým rozvíjanie teórie terminológie — KS, *8,* 1974, s. 129—132, 133—139, 321—324 a výskum frazeologickej terminológie — KS, *9,* 1975, s. 136—142, 228—235, 326—333), ďalej súpisy názvov spracované v názvoslovných komisiách; pokračuje sa nimi v tradícii založenej predchodcami časopisu Kultúra slova. Súpisy sa spravidla komentovali, resp. opatrovali informatívnymi poznámkami o práci a zložení komisií a krátkymi rozbormi nevhodných termínov. Inštruktívnym príkladom je spracovanie entomologického názvoslovia — KS, *8,* 1974, s. 348—357, KS, *9,* 1975, s. 159—168, 339—351. Treba osobitne zdôrazniť, že v rámci starostlivosti o jazykovú kultúru sa terminológii venovala v časopise sústavná pozornosť.

2. 8. Ďalší tematický okruh predstavovali články o jazykovej kultúre v iných krajinách. Sústavnejšie sa táto téma spracúvala v piatom a šiestom ročníku. Uverejňovali sa najmä články o problémoch jazykovej kultúry slovanských národov. Články napísali na požiadanie redakcie autori z jednotlivých slovanských krajín. Okrem iného sa chcelo nimi ukázať, že starostlivosť o národný jazyk nie je iba špecificky slovenská vec, ale že je to prirodzená zložka kultúrneho úsilia každého vyspelého národa.

2. 9. So zreteľom na záujmy čitateľov sa v primeranom rozsahu spracúvala etymológia niektorých slov (spomenieme viaceré originálne riešenia publikované vo štvrtom ročníku — pozri s. 201—204, 261—266, 299—301, 329—332, ale sporadicky aj neskôr — pozri KS, *9,* 1975, s. 307—311; KS, *10,* 1976, s. 78—84), publikovali sa úvahy o vývine slovenskej slovnej zásoby (sústavne v šiestom ročníku) a onomastické noticky (pravidelne v šiestom a siedmom ročníku) i články (napr. KS, *9,* 1975, s. 155—159, 208—212).

3. Plných päť rokov sa v časopise udržala rubrika *Hlasy o slove* (v prvom ročníku *Hlasy kultúrnych pracovníkov*). S ohľadom na jazykovú situáciu, ktorú sme stručne charakterizovali na začiatku, bolo úlohou rubriky zainteresovať o jazykovú kultúru pracovníkov z rozličných oblastí slovenského kultúrneho života. O problematike jazykovej kultúry a o vlastnostiach slovenčiny ako dorozumievacieho

prostriedku slovenského národného spoločenstva sa v rubrike vyslovili poprední slovenskí básnici a prozaici, významní herci Slovenského národného divadla, vynikajúci výtvarníci a maliari a viacerí kultúrni a vedeckí pracovníci.

Pri významných kultúrno-politických výročiach sa v rubrike uverejňovali úryvky z tvorby vynikajúcich predstaviteľov slovenskej národnej kultúry a z diel predstaviteľov svetovej kultúry a vedy, napr. ukážky z diel klasikov ruskej a sovietskej literatúry týkajúce sa jazykovej kultúry, z diel V. I. Lenina (myšlienky o národnom jazyku a jeho ochrane) atď. V priebehu piateho ročníka redakcia konštatovala, že rubrika už splnila svoje kultúrno-spoločenské poslanie (pôvodne mala vychádzať iba v 1. ročníku), a tak ju do šiesteho ročníka nezaradila. Príspevky tohto rázu sa uverejňujú odvtedy len príležitostne.

3. 1. Rubriku *Hlasy o slove* však plnohodnotne nahradili čiastkové rozbory diela jednak žijúcich tvorcov umeleckej literatúry a krátke náčrty ich ľudských a umeleckých profilov (napr. L. Novomeského — KS, *9,* 1975, s. 33—35, 38—43), jednak tých tvorcov, ktorých literárne dielo sa už uzavrelo (P. Horova, J. Kostru — KS, *10,* 1976, s. 33—43, 97—108), resp. jubilejná príležitosť nabádala znova sa k nemu vrátiť (sté výročie narodenia I. Kraska — KS, *10,* 1976, s. 225—226). Namiesto deklaratívno-oslavného a patetického tónu, ktorý niekedy zaznel v rubrike Hlasy o slove, sa v týchto rozboroch umeleckých diel vlastnosti slovenčiny dokladajú živou, esteticky účinnou umeleckou tvorbou, a tým sa nepriamo ukazuje, ako sa dá funkčne a plasticky narábať s jazykom. Články tohto typu boli nielen osviežením časopisu, ale znamenali aj istý prínos pre prácu v oblasti jazykovej kultúry, najmä pokiaľ ide o predkladanie dobrých jazykových vzorov.

4. Kratšie koncipované príspevky, glosy a poznámky vysvetľujúce jednotlivosti z problematiky tvorenia slov, ohýbania, pravopisu, výslovnosti atď. sa uverejňovali v rubrike *Rozličnosti.* Našli si v nej miesto aj kratšie úvahy externých prispievateľov o problémoch jazykovej kultúry v ich životnom alebo pracovnom prostredí. Z viacerých príspevkov publikovaných v tejto rubrike je zreteľný zámer preventívne odporúčať všestranne vyhovujúce vyjadrovacie prostriedky. Vychádzalo sa pritom zo základnej skúsenosti, že napravať chyby, a to aj jazykové, je ťažšie ako im predchádzať.

5. Informácie o podujatiach dôležitých z hľadiska jazykovej kultúry v Slovenskej socialistickej republike, napr. o besedách jazykovedcov s pracovníkmi rozhlasu, televízie, vydavateľstiev, s poslucháčmi pedagogických fakúlt, o jazykovedných konferenciách atď. prinášala rubrika *Správy a posudky.* Besedy tu osobitne spomíname preto, že sa využívali na informovanie účastníkov o všeobecných aj špecifických

otázkach jazykovej kultúry, na prieskum čítanosti časopisu a jeho využívania v praxi a napokon aj na jeho propagáciu a získavanie ďalších záujemcov oň. Často sa pri takejto besede získalo niekoľko desiatok predplatiteľov časopisu.

5. 1. Ťažisko rubriky Správy a posudky bolo v jazykovej analýze knižných publikácií, časopisov a novín. Za svojej desaťročnej existencie Kultúra slova uverejnila recenzie o desiatkach rozličných kníh a o viacerých časopisoch, o všetkých denníkoch s celoštátnou pôsobnosťou, ba aj o niektorých regionálnych novinách. Vari najväčšia pozornosť sa venovala jazykovej kritike učebníc základných i ostatných škôl, ako aj publikáciám vybraných vydavateľstiev (napr. vyd. Príroda, SPN). Redakcia si uvedomovala, že jazykové kritiky nie sú veľmi populárne, ani čitateľsky príťažlivé. Na spomínaných besedách sa však presviedčala o ich užitočnosti pre redaktorov vydavateľstiev i autorov. Kvôli úplnosti treba uviesť, že okrem recenzií s kriticko-nápravným zacielením sa ako ich náprotivok uverejňovali aj recenzie vyzdvihujúce jazykovo-štylistické kvality textu (napr. KS, *1,* 1967, s. 269—273, KS, *9,* 1975, s. 92—95 atď.).

5. 2. V ostatných dvoch ročníkoch sa v rubrike uverejňovali informácie z prieskumu javiskovej reči v slovenských profesionálnych divadlách, ktorý v spolupráci s Jazykovedným ústavom Ľ. Štúra SAV zorganizoval Zväz slovenských dramatických umelcov.

5. 3. Žiada sa osobitne spomenúť správy a recenzie o časopisoch i nečasopiseckých publikáciách vydávaných v Českej socialistickej republike (napr. KS, *10,* 1976, s. 57—60, 91—92 atď.) a v spriatelených socialistických krajinách, najmä v Sovietskom zväze (napr. KS, *1,* 1967, s. 312—313, KS, *6,* 1972, s. 29—31, KS, *8,* 1974, s. 252—253), v Poľskej ľudovej republike (napr. KS, *8,* 1974, s. 231—233, KS, *9,* 1975, s. 119—121). Spravidla sú to publikácie, ktoré mohli stimulovať prácu v oblasti jazykovej kultúry u nás, resp. ovplyvniť zacielenie nášho časopisu.

6. Živý styk s čitateľmi časopisu a s ostatnými záujemcami o jazykovú kultúru sa najviac udržiaval prostredníctvom pravidelnej rubriky *Spytovali ste sa,* ku ktorej sa sporadicky priraďovala rubrika *Napísali ste nám.* Záujemcovia o jazykovú kultúru tu dostávali odpovede na otázky týkajúce sa normy spisovného jazyka, ustaľovania názvov, prípadne sami písali o znepokojujúcich javoch — upozorňovali napríklad na chybné nápisy, na jazykové chyby v masových komunikačných prostriedkoch, v školských pomôckach, učebniciach a inde.

V rubrikách *Rozličnosti, Správy a posudky, Spytovali ste sa* hádam najzreteľnejšie sa konkretizovalo základné poslanie časopisu Kultúra slova: slúžiť každodenným aktuálnym potrebám jazykovej praxe v Slovenskej socialistickej republike.

7. Sama desaťročná existencia časopisu Kultúra slova svedčí, že časopis je potrebným článkom v systéme publikačných orgánov slovenskej jazykovedy. Potvrdil a potvrdzuje spoločenskú užitočnosť sústavného poznávania slovenskej reči ako najdôležitejšieho dorozumievacieho nástroja príslušníkov slovenského socialistického spoločenstva, ako aj potrebu starať sa o šírenie poznatkov o spisovnej reči a o vysokú úroveň jej ovládania a používania. Časopis doteraz uverejnil veľa príspevkov z teórie i praxe jazykovej kultúry. Ukázala sa v nich zainteresovanosť jazykovedcov o otázky spisovnej slovenčiny a jej kultúry v socialistickej spoločnosti aj zodpovedný prístup väčšiny používateľov spisovného jazyka k tomuto celospoločenskému prostriedku dorozumievania.

Kultúra slova si našla stály okruh záujemcov medzi vydavateľskými pracovníkmi, pracovníkmi rozhlasu a televízie, učiteľmi, poslucháčmi filozofických a pedagogických fakúlt atď. Z toho sa dá usúdiť, že je pre nich i pre ostatných záujemcov o spisovnú slovenčinu a jej kultúru dobrým pomocníkom pri riešení rozmanitých jazykových otázok. Počet predplatiteľov Kultúry slova nerastie síce prudko, ale zato rastie sústavne. Aj tým sa potvrdzuje potreba jazykovedného časopisu tohto typu u nás. (Na porovnanie uvádzame, že priemerný náklad jednotlivých čísel v prvom ročníku bol 1200 výtlačkov, v desiatom ročníku je to už 3800 výtlačkov.)

8. Už sme v krátkosti naznačili, že časopis vznikol v istej spoločenskej situácii a že so zreteľom na ňu sa formulovali aj teoretické východiská práce v jazykovej kultúre. Priamo sa nimi ovplyvnil profil (náplň) časopisu. Ten sa najmä v ostatných ročníkoch značne štandardizoval (publikovanie seriálov, stabilita rubrík a i.). Redakcii to uľahčovalo dosahovanie vytýčených cieľov a čitatelia vedeli, čo môžu v čísle, čiastočne aj v ročníku, očakávať. Prirodzene, u všetkých čitateľov nebolo možné zistiť, do akej miery časopis spĺňal ich potreby, nároky a očakávania. Pri sporadickom prieskume na besedách s čitateľmi vznikli iba jednotlivé námety, ktoré nezasiahli koncepciu časopisu. Azda to čiastočne vyváži posudok vysokokvalifikovaného posudzovateľa deviateho ročníka, v ktorom sa okrem iného píše: „Časopis je ďalej (t. j. okrem článkov a štúdií — pozn. I. M.) vyplnený pestrou zmesou kratších článkov, glos, odpovedí, upozornení atď. Vcelku ťažko možno nájsť nejaký výraznejší nedostatok v redigovaní Kultúry slova. Je živý, všestranný a ako sa nazdávam, zodpovedá úrovni predpokladaného čitateľa.“ (Z posudku univ. prof. Eugena Paulinyho, predneseného na zasadnutí jazykovednej komisie Vedeckého kolégia jazykovedy, literárnej vedy a vied o umení SAV.) Tieto uznanlivé slová chápe redakcia ako povzbudenie pracovať ešte sústredenejšie, aby sa v ďalších ročníkoch nenašli ani „nevýrazné“ nedostatky.

Naznačilo sa už aj to, že v porovnaní s prvým desaťročím do druhého desaťročia vstupuje Kultúra slova v podstatne zmenenej spoločenskej situácii. Preto je celkom prirodzené, že sa začína budovať nová teória spisovného jazyka i teória jazykovej kultúry ako jej neoddeliteľná zložka. Našich čitateľov by nemalo prekvapiť, že nová teória sa tvorí jednak v nadväznosti na doterajšie výskumné výsledky v tejto oblasti a jednak ako „dialektická negácia týchto výsledkov, ako kritika doterajších výsledkov" (Kačala, 1975, s. 194). To sa zaiste primerane odrazí v nasledujúcich ročníkoch Kultúry slova. Ale základné poslanie časopisu byť „účinným poradcom v otázkach kultúry súčasnej spisovnej slovenčiny" (Ružička, 1967, s. 3), s ktorým ho pred desiatimi rokmi vystrojil na cestu jeho zakladateľ, sa sotva môže zmeniť aj v nových podmienkach.

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

HORECKÝ, J.: O novú teóriu spisovnej slovenčiny. KS, *10*, 1976, s. 257—259; ten istý: Východiská k teórii spisovného jazyka, tamže, s. 289—294.
KAČALA, J.: Slovenská jazykoveda a aktuálne potreby socialistickej spoločnosti. KS, *10*, 1976, s. 193—196.
Kultúra slova, ročník 1—10 (1967—1976).
RUŽIČKA, J.: Na cestu o kultúre reči. KS, *1*, 1976, s. 3—6.
Závery z konferencie o slovníku spisovnej slovenčiny. SR, *3*, 1965, s. 357—359.

Slovesá s predponou u- a ich väzby

JÁN ORAVEC

Slovesné predpony často korešpondujú s rovnoznačnými predložkami, napr. slovesá s predponou *na-* sa často viažu s predložkou *na*, slovesá s predponou *od-* sa často viažu s predložkou *od* atď., porov. *narážať na, odrážať od, vrážať do, prirážať k, prerážať cez, predrážať pred, zarážať za, vyrážať z* ... O korešpondencii predložiek a slovesných predpôn sa zmieňuje Morfológia slovenského jazyka v osobitnej kapitole, v slavistickej literatúre sa tejto téme venujú aj osobitné monografie (napr. Gallis, 1973). K doterajším bádateľským výsledkom o tejto otázke treba pripomenúť, že predložky s predponami korešpondujú síce často, ale nie vždy, a ďalej že pri každej predpone a predložke v inej miere. Nie je medzi nimi vždy paralelizmus. Sú

dokonca i predpony, ktoré minimálne korešpondujú s predložkami. V slovenčine tento extrém predstavuje predpona *u-* a predložka *u*. Zapríčinila ho tak predložka, ako aj predpona svojím významom a jeho vývinom.

O predložke *u* v slovenčine je známe, že sa používa vo veľmi obmedzenom rozsahu. Chýba jej základný, t. j. miestny význam, preto sa pri nej nerozvinuli bohatšie druhotné významy, lebo sa nemali o čo oprieť. Predložka *u* stojí v podstate iba pri menách osôb a pri ich náhradách na označenie prostredia, napr. *u Bežanov, u rodičov, u susedov, u krajčíra, u draka, u náčelníka, u husárov, u nás* ... Nie je to miestny význam, lebo čisté miesto „v blízkosti" sa i pri osobných menách musí vyjadriť predložkou *pri*, porov. *sedával u starých rodičov pri ujcovi*. Z hľadiska predložky treba brať do úvahy aj druhý a hádam ešte dôležitejší činiteľ: zásadnú zmenu významu v priebehu historického vývinu. Pôvodne predložka *u* odpovedala skôr na dynamickú (smerovú) otázku *odkiaľ* než na statickú otázku *kde*, t. j. stála bližšie k predložkám *od, z*. Ukazujú na to jej spojenia so smerovými slovesami z okruhov: *(zo)brať/vziať, dostať, (o)pýtať sa, (pre)zvedieť sa, (vy)žiadať* ..., kde je predložka *u* najčastejšia dosiaľ, hoci jej i v tomto význame (pôvodu, pôvodcu) už konkuruje predložka *od*, porov. *(pre)zvedieť (sa) u/od dakoho, (vy)žiadať (si), u/od dakoho, brať/vziať u/od koho, dostať u/od dakoho, učiť sa u/od dakoho* ... Spojenia s predložkou *od* vyjadrujú zreteľnejšie odlukový odtienok, kým spojenia s predložkou *u* skôr naznačujú odtienok prostredia.

Ako sa zmenil význam predložky *u*, to dosviedča i predpona *u-*, ktorá pôvodne bola s predložkou *u* rovnoznačná. Slovesá s predponou *u-* ešte stále označujú vzďaľovanie, únik, odluku, odňatie, napr. *ujsť, uletieť, utiecť, ubziknúť, ujujazdiť* ..., *uchytiť, uchmatnúť, ukradnúť (dakomu dačo)*. Okrem toho slovesá s predpodou *u-* vyjadrujú ďalší variant odluky, a to pohyb nabok, odklon (od osi, od normy), napr. *uhnúť (sa), ustúpiť, uchýliť (sa)* ...

Ani slovesná predpona *u-* sa však neudržala v pôvodných pozíciách. Ustúpila a ustupuje z nich v celej šírke. Nahrádza ju zreteľnejšia odluková predpona *od-*. Zreteľne prevažuje pri slovesách, ktoré označujú odklon (od stredu, od osi, od normy), napr. *odchýliť sa, odkloniť sa, odskočiť od, odstúpiť od* ... V tomto význame ostávajú pevnou súčasťou živej slovnej zásoby vlastne iba slovesá *uchýliť sa* (porov. i odvodeniny *úchylka, úchylný*) — popri *odchýliť (sa), vychýliť (sa)* — a sloveso *uhnúť sa*, ktoré ani nemá náprotivok s predponou *od-* (*„odhnúť sa"*).

Dosť pokročil aj zánik prechodných slovies s predponou *u-*, ktoré znamenajú odoberanie, oddeľovanie dačoho od dačoho. Predpona *u-* sa bežne používa iba v jednotlivých, vypočítateľných slovesách, napr.

ubrať, uchytiť, uchmatnúť, ukradnúť, umyť, upustiť, uvoľniť ..., kde sa jej pôvodný odlukový význam zväčša oslabil. Oslabenie významu v predpone má dosah aj na väzbu celého slovesa. Tieto slovesá už sa neviažu prevažne s predložkovým druhým pádom (s predložkami *z, od*), ale zväčša a predovšetkým s bezpredložkovým pádom, a to nielen s druhým, ale častejšie so štvrtým pádom: *uchytiť dačo/dačoho, ukradnúť dačo/dačoho ...* V iných prechodných slovesách predpona *u-* nie je celkom neutrálna. V porovnaní s predponou *od-* nie je predpona *u-* neutrálna napr. v slovesách *ukrojiť* (porov. v spojení *ukrojiť chleba — odkrojiť chleba*), *urezať* (porov. v spojení *urezať slaniny — odrezať slaniny*), *ulomiť* (porov. v spojení *ulomiť si koláča — odlomiť si koláča*), *učesnúť (odčesnúť), upiť (odpiť kávy), uhryznúť si (odhryznúť si), ustrihnúť (odstrihnúť), useknúť (odseknúť haluz od stromu), uštiknúť, uštipnúť ...* Slovesá s predponou *u-* sú síce ešte spisovné (pričom je dôraz na slovko *ešte*), ale čoraz častejšie namiesto nich nastupujú slovesá s predponou *od-: odobrať, oddrapiť, odkrojiť, odrezať, odlomiť, odčesnúť, odpiť, odhryznúť, odseknúť, odstrihnúť, odštiknúť, odštipnúť, odťať ...* Pri slovesách s predponou *u-* sa nielen znižuje celková frekvencia, ale obmedzuje sa i počet štýlov, v ktorých sa vyskytujú. (Porov. knižné slovo *úmrtie* s neutrálnym slovom *smrť*.) Vypadávajú z publicistického, umeleckého, hovorového štýlu a ustupujú do oblasti knižnej slovnej zásoby *(upustiť, udeliť)*, jednotlivé aj do oblasti expresívnej slovnej zásoby *(uchlipnúť)*, prípadne až za hranice spisovnosti *(ukusovať*, spis. *odhryznúť/odhrýzať;* pravda, to súvisí aj so základom *kúsnuť)*.

Táto významová disparátnosť medzi predponou *u-* a predložkou *u* sa odráža i na väzbách slovies s predponou *u-*. Po prvé nezachovala sa tu okrem prechodných slovies pôvodná väzba s odlukovým bezpredložkovým genitívom. Istú výnimku tu tvorí len sloveso *ujsť*, kde popri bežnej väzbe s odlukovým datívom *ujsť dakomu* alebo *dačomu* v zriedkavých prípadoch sa nájde aj genitívna väzba *ujsť dačoho* (iba s neživotným predmetom). Po druhé nenašla sa väzba s rovnozvučnou predložkou *u*, keďže predložka *u* stratila pôvodný význam a na jej miesto nastúpili odlukové predložky *od, z*, prípadne aj predložka *pred*. Nejde vlastne o predmetovú väzbu, lež o naznačenie smerového určenia. Predložka *z* je častejšia. Stojí častejšie aj pri nepredmetových slovesách, napr. *ubziknúť, ujsť, ujujazdiť, uniknúť, uletieť, utiecť ... (z domu, z klietky, z väzenia, z vojenčiny, zo zajatia ...)*, aj pri predmetových slovesách, napr. *uchytiť, uchmatnúť, ukradnúť, ulomiť (dačo) z dačoho ...* Predložka *od* stojí po týchto slovesách vtedy, keď sa k nim viaže meno osoby alebo jeho náhrada (meno kolektívu): *ujsť od ženy (od vojska, od armády)*, ďalej keď sa viaže k nim dejové meno a jeho náhrada, takže ide už nie o miestny, lež o účelový (cie-

ľový) odtienok: *ujsť od jedenia (od obeda, od taniera, od noža, od piva...)*, a napokon keď slovesá s predponou *u-* znamenajú odklon (aj prenesene): *uchýliť sa od stredu, ustúpiť/upustiť od zámeru, ujsť od väčšinovej sústavy.* Predložka *pred* pri týchto slovesách vyjadruje odtienok príčiny: *ujsť, uhnúť, ustúpiť... pred nepriateľom (pred ohňom, pred piskotom, pred výčitkami, pred zákonom)*, pričom je to najslabší príslovkový odtienok a prechádza do predmetového významu. Predložky *z, od* môžu sa pri jednotlivých slovesách striedať, a to alebo s istým významovým odlíšením: *ustúpiť z miesta* (priestorovo) — *od miesta* (predmetovo), alebo bez evidentného rozdielu: *umyť, utrieť od prachu/z prachu.*

Slovesá s predponou *u-* predstavujú takú oblasť gramatickej (syntaktickej) a slovotvornej stavby, ktorá sa podstatne prebudovala, kde významovo nezreteľný prostriedok (predpona a predložka *u*) prenechávala miesto prostriedkom s priezračným (odlukovým) významom.

Napokon ostáva odpovedať na otázku, prečo sa stala predpona *u-* významovo nezreteľnou. Aj tu musíme ísť po vysvetlenie do histórie, lebo v dnešnom jazyku z predpony *u-* ostali len zvyšky. Predpona *u-* pôvodne neoznačovala iba odluku, z ktorej po oslabení ostal partitívny význam (význam malej miery), ale aj opačný význam, ktorý sa dnes bežne vyjadruje predponami *pri-, do-*, napr. *ujať sa (funkcie), uchytiť sa..., uzhovoriť sa.* Popri týchto predponách sa predpona *u-* dnes môže vyskytnúť iba výnimočne, napr. *stromček sa ujal/prijal.* Z „prílukového" významu predpony *u-* oslabením vznikli významy, ktoré Slovník slovenského jazyka vydieľa ako 7., 8., 9., 3. (porov. aj Peciar, 1966), t. j. dodanie vlastnosti (napr. *urýchliť, uhladiť*), nadobudnutie alebo nadobúdanie vlastnosti *(uschnúť)*, veľkú mieru deja *(ubiť = dobiť, uďobať = doďobať...)* a vrcholnú hranicu účinku deja *(upiť sa na smrť, ubrechať sa...)*. Je pochopiteľné, že tieto polárne významy nemôže jeden a ten istý prostriedok vyjadrovať zreteľne, preto prenecháva miesto jednoznačnejším prostriedkom.

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

GALLIS, A.: Beiträge zur Syntax der Richtungsverba in den slavischen Sprachen. Oslo, Universitetsforlaget 1973, s. 300.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 627—628.

PECIAR, Š.: Funkcie slovesnej predpony *u-* v slovenčine. Slovenská reč, *31*, 1966, s. 261—270.

Slovník slovenského jazyka IV. zv. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964, s. 631.

Na záver Kapitol zo slovenskej ortoepie

ÁBEL KRÁĽ

V posledných troch ročníkoch Kultúry slova vychádzali pod spoločným názvom *Kapitoly zo slovenskej ortoepie* články o slovenskej spisovnej výslovnosti. Hovoril som v nich o niektorých všeobecných otázkach z oblasti ortoepie, o niektorých aplikáciách ortoepických a fonetických poznatkov vo vyučovaní slovenčiny v našich školách, no hlavnú pozornosť som venoval praktickým problémom slovenskej spisovnej výslovnosti. Postupoval som vcelku systematicky. Napriek tomu, že v tejto rubrike vyšlo spolu 30 článkov, nevyčerpal som v nich celú základnú problematiku slovenskej spisovnej výslovnosti. S výnimkou jedného príspevku nehovoril som totiž o suprasegmentálnych, t. j. o prozodických vlastnostiach slovenčiny, predovšetkým o prízvuku a melódii vety. Nevyčerpal som ani problematiku tzv. segmentálnych vlastností. Redakcia Kultúry slova však usúdila, že je vhodné a potrebné ukončiť teraz túto sériu príspevkov od jedného autora. Miesto na posledný príspevok využívam na to, aby som k predchádzajúcim článkom pripojil niekoľko poznámok.

Časti čitateľov Kultúry slova sa musím ospravedlniť, že som svoje príspevky písal „ťažkým štýlom" — hojnejšie som používal odbornú terminológiu, ba zavádzal som aj celkom nové termíny. Niekedy som zas zabiehal do všeobecnej fonetickej a ortoepickej látky. Bolo to najmä vtedy, keď som sa usiloval hľadať vysvetlenie určitých ortoepických javov v slovenčine. Inokedy som zasa podával celé súbory ortoepických pravidiel skoro tak, ako sa zvyčajne formulujú v príručkách, a usiloval som sa vyčerpávajúcejšie zhrnúť aj výnimky a nepravidelnosti. Pritom som uvádzal väčšie množstvo príkladov. Tým sa, pravdaže, vnímanie textov týchto príspevkov sťažilo — veľa ráz ich bolo treba azda skôr študovať než iba prečítať. Redakcia Kultúry slova usudzuje, že takéto články narúšajú koncepciu tohto časopisu. Chcem však zdôrazniť, že som to nerobil z neúcty k čitateľom, ani z neposlušnosti voči redakcii. Konečne aj iným prispievateľom Kultúry slova sa stáva, že pre dajaké príčiny ich príspevky nesú podobné znaky odborného štýlu. V Kapitolách zo slovenskej ortoepie to spôsobovali najmä tieto príčiny:

Ako je známe, doteraz nemáme dostupnú príručku slovenskej spisovnej výslovnosti. Nie je to preto, že by sa potreba takejto príručky v slovenskej jazykovede podceňovala. Skôr sa v tom odráža stav niektorých jazykovedných disciplín.

Prudký rozvoj slovenskej jazykovedy v Československej socialistickej republike sa vyznačoval aj tým, že sa orientovala na základný

výskum v oblasti gramatiky a slovnej zásoby (výsledkom sú najmä práce *Slovenská gramatika, Morfológia slovenského jazyka, Slovník slovenského jazyka*). Významné práce sa urobili aj v tradične rozvíjaných jazykovedných disciplínach (historická gramatika slovenčiny, dejiny spisovnej slovenčiny, výskum nárečí, fonológia). Naše sily a prostriedky však nestačili na rovnako intenzívny fonetický výskum.

V novšom čase pri práci na slovenskej ortoepii sa ukázalo, že ortoepickú príručku slovenčiny bude ťažko pripravovať bez určitého fonetického zázemia. Tak sa zdá skoro samozrejmé, že sa slovenskej ortoepii venovala systematická pozornosť práve na novobudovanom fonetickom pracovisku a až po publikovaní základných prác zo slovenskej fonetiky (*Atlas slovenských hlások*). To však spôsobilo, že sa viaceré problémy videli trochu ináč ako predtým (t. j. v starších prácach o slovenskej výslovnosti, ku ktorým treba rátať najmä *Správnu výslovnosť slovenskú* od H. Barteka a *Slovenskú výslovnosť* od J. Stanislava). Ukázalo sa tiež, že niektoré staršie formulácie o slovenskej spisovnej výslovnosti (napr. aj v Pravidlách slovenského pravopisu) nie sú najmä z fonetického hľadiska dosť jednoznačné.

Pravdaže, za desaťročia takého vývinu, aký prežívala naša spoločnosť, mohli nastať aj isté vývinové zmeny v samom jazyku. To znamená, že bolo treba preveriť platnosť niektorých tradovaných poučiek o slovenskej spisovnej výslovnosti. Nemožno, pravdaže, povedať, že by sa v slovenskej spisovnej výslovnosti za posledné tri desaťročia boli uskutočnili dajaké podstatné zmeny. No v živom jazyku sa s vývinom a so zmenami musí rátať vždy. Svedectvo o tom podávali aj články o slovenskej výslovnosti publikované v Kultúre slova.

V tejto súvislosti je dôležité i to, že od vyjdenia knižky J. Stanislava *Slovenská výslovnosť* sa o slovenskej ortoepii v našej odbornej literatúre písalo pomerne málo. Ešte menej sa donedávna pracovalo v oblasti slovenskej fonetiky. Je teda pochopiteľné, že staršie spracovanie slovenskej spisovnej výslovnosti nebolo ani dosť systematické a vyčerpávajúce, ani neodrážalo novší stav jazykového vývinu.

S týmito okolnosťami bolo treba rátať aj pri koncipovaní Kapitol zo slovenskej ortoepie. Nemohol som sa v nich sústavne odvolávať na novšiu odbornú literatúru a nepopularizoval som iba hotové výsledky výskumu, ktoré by sa boli už predtým podrobne prediskutovali v odbornej jazykovednej literatúre.

Toto sú azda hlavné činitele, ktoré spôsobili, že som si viaceré riešenia ortoepických otázok pripravoval všeobecnejším teoretickým rozpracúvaním príslušnej problematiky. Ale to sa zasa nezaobišlo bez častejšieho zabiehania do užšej odbornej problematiky a bez používania trochu väčšieho odborného (argumentačného) aparátu. Priznávam, že som pritom niekedy uvádzal aj argumenty, ktoré neboli adre-

sované iba praktickým používateľom spisovnej slovenčiny, lež aj špecialistom. Preto moje *Kapitoly zo slovenskej ortoepie* neboli iba popularizujúcimi a ľahko čitateľnými príspevkami, ale niekedy a v niektorých častiach aj odbornejšími diskusiami, ktoré predpokladali znalosť väčšieho množstva pojmov a termínov z jazykovedy a fonetiky. Toto ďalej spôsobilo, že som vo svojich príspevkoch pracoval aj s rozsiahlejšou jazykovednou literatúrou. Citoval som väčšie množstvo prác a autorov, na ktorých som sa odvolával a s ktorými som polemizoval.

Pritom som sledoval aj ďalší cieľ: Príspevky v Kultúre slova slúžili ako podkladový text na diskusiu v Ortoepickej komisii pri Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV, kde sa pripravuje kodifikačná príručka o slovenskej spisovnej výslovnosti. Čitatelia týchto Kapitol iste prijmú s uspokojením konštatovanie, že do vyjdenia kodifikačnej príručky sa môžu spoliehať na to, čo našli v Kapitolách zo slovenskej ortoepie.

Osobitne však musím upozorniť, že za všetko, čo som v Kapitolách zo slovenskej ortoepie napísal, zodpovedám sám ako ich autor. Čitatelia si určite všimli, že redakcia Kultúry slova sa viac ráz od daktorých mojich návrhov dištancovala poznámkami, v ktorých uvádzala svoj (odlišný) náhľad (resp. náhľad užšej redakcie). V tejto súvislosti chcem pripomenúť, že ortoepické riešenia, ktoré som predkladal, vychádzali z úsilia posudzovať otázky slovenskej spisovnej výslovnosti komplexne zo všetkých hľadísk, ktoré mi boli dostupné. Sú to tie hľadiská, kritériá a zásady, ktoré som načrtol ako teoretické východisko pre takúto prácu už r. 1966 a potom ešte r. 1972 v časopise Slovenská reč (SR, *31*, 1966, s. 325—331; SR, *37*, 1972, s. 193—204). Zdá sa mi, že niektoré diskusné postoje mojich oponentov boli ovplyvnené jednak absenciou takejto komplexnosti, jednak prehliadnutím fonetiky sporných javov. Inokedy (napr. v diskusii o výslovnosti zdvojených spoluhlások) sa zabudlo na to, ako som predtým definoval obsah niektorých používaných pojmov a termínov (špeciálne samého pojmu zdvojenosť). Očividné je aj to, že pri použití iného klasifikačného aparátu by sa eventuálne ten istý okruh javov objektívnej skutočnosti dal rozčleniť do iných tried a iným spôsobom. Pravda, pripúšťam, že mňa zasa ani fonetika, ani rozpracovaná ortoepická teória, ani jazykový cit, ani úsilie o čo najhlbšie poznanie dnešného stavu, predchádzajúceho vývinu a vnútornej dynamiky javu nemuseli vždy uchrániť od jednostrannosti. V takých prípadoch sa do vyjdenia kodifikačnej (úradnej) ortoepickej príručky musí čitateľ spoliehať na vlastné posúdenie javov.

S ľútosťou musím upozorniť, že v článkoch sa niekedy zjavovali tlačové chyby. Nevznikali iba z nepozornosti autora, redakcie a tlačiarne. Treba ich chápať ako časopisecku daň reprodukčne náročnej-

ším príspevkom, v ktorých sa uvádzali príklady s ortoepickým (fonetickým) záznamom výslovnosti. Pokladal som za neprimerané sústavnejšie uverejňovať opravy k predchádzajúcim článkom. Čitateľ, ktorý sledoval túto sériu príspevkov, iste ľahko podstatnú časť chýb správne rozoznal ako tlačové chyby, nie ako protirečivé alebo nezrozumiteľné ortoepické výklady.

Po dlhšom čase sústredenej práce na slovenskej ortoepii a na príprave príručky o slovenskej spisovnej výslovnosti musím znova konštatovať, že je to práca, ktorej by sa prípadne mohol venovať aj väčší kolektív pracovníkov. Je však veľa príčin, pre ktoré sme sa pokúsili postupovať tak, ako to dokumentujú aj naše Kapitoly zo slovenskej ortoepie. Azda teraz, po publikovaní týchto článkov a po vyjdení iných individuálnych prác (v tlači je *Príručný slovník slovenskej výslovnosti*), vznikne aj možnosť overiť nosnosť niektorých kodifikačných návrhov v diskusiách s praktickými používateľmi, aby sa čo najlepšie pripravilo definitívne znenie kodifikačnej príručky. Veľmi ľahko by sa takéto diskusie dali organizovať s učiteľmi, rozhlasovými, televíznymi a divadelnými pracovníkmi. Dúfam, že budem mať príležitosť nazbierať čo najviac poznatkov aj z takýchto diskusií.

Dúfam však, že moje *Kapitoly zo slovenskej ortoepie* v Kultúre slova poslúžili a ešte poslúžia praktickým používateľom spisovnej slovenčiny a aspoň skromne pomôžu pri zvyšovaní kultúry hovorenej slovenčiny a v ďalšom rozvoji nášho národného jazyka. Vidím v tom jeden zo špecifických predpokladov nášho ďalšieho úspešného budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti.

Kabinet fonetiky FFUK
Gondova 2, Bratislava

Z výraziva starého ševcovstva i nového obuvníctva

(Podšitie, podbitie podošvy, polpodošvy a podrazenie)

VLADO UHLÁR

V období socialistickej modernej priemyselnej obuvníckej veľkovýroby, predstavovanej u nás známymi Závodmi 29. augusta v Partizánskom a novým závodom Jas v Bardejove, žiada sa pristaviť aj pri slovnej zásobe a najmä niektorých výrazoch terminologickej povahy tohto odboru, ktorého predchodcom bola ručná výroba starých ševcov a čižmárov.

Ševcovstvo patrí k najstarším remeslám nášho ľudu. Čo len trochu rozvitejšie spoločenské formy si vyžadovali aj špecializovanejšiu výrobu obuvi, dokonca už v období začiatkov feudalizmu u nás. Nepochybne už vo veľkomoravskom období sa skupina veľmožov a do značnej miery aj prednejší členovia ich družín neuspokojovali s najjednoduchším druhom starej obuvi, t. j. s *krpcami.*

V období väčšmi diferencovanej triednej spoločnosti na zaokrývanie potrieb náročnejších príslušníkov vládnúcej triedy, cirkevných aj svetských feudálov, vznikala skupina špeciálnych výrobcov obuvi, ktorí ju šili z vypracovaných koží. Na pomenovanie takýchto výrobkov celkom príhodným slovotvorným postupom vzniklo veľmi výstižné slovo *švec.**

Slovo *švec* v súčasnej spisovnej slovenčine zastaráva. Toto slovo práve tak ako slová *šev, švík/švíček* (= spojenie niečoho šitím) je iným stupňom z toho istého slovného základu, ktorý je vo všeobecne známom a doteraz používanom slovese *šiť (šijem).* Aj v povedomí súčasníkov ešte žije význam slova *švec* ako označenia výrobcu, ktorý šitím zhotovuje obuv; v našej reči sa nezachoval pôvodný širší význam tohto slova, pôvodne označujúceho všetkých výrobcov, ktorí šitím zhotúvali svoje výrobky, t. j. nielen obuv, ale aj odev. Napr. v srbochorvátčine *šavac* a v ruštine *švec* má doteraz aj význam „krajčír"; napokon aj v slovenčine máme doteraz na označenie výrobkyne ženských odevov nespisovné výrazy *šváčka, švadlena/švajdlena* a spisovné *šička* (strojom zošíva jednotlivé kusy v odevníctve, ale aj v obuvníctve). Slovo *krajčír* je novšie a jeho motivácia je daná krájaním látky na šaty, hoci sa táto činnosť označovala predovšetkým slovesom *strihať* a nástrojom na jej vykonávanie boli nožnice.[1] Obuvníci doteraz krájajú kožu, vykrajujú z nej vrchy (vŕšky) aj podošvy na obuv.

Isteže pôvodné ševcovstvo nebolo v takej úcte ako napr. zlatníctvo (pôv. moniari, moniarstvo; porov. aj názov osád *Moniare),* ktorého prepychovými výrobkami sa honosili ženy aj muži vykorisťovateľských tried. Hoci ševcovské zamestnanie ako remeslo sa spomína už medzi prvými cechmi v našich veľkých aj skromnejších vidieckych

---

* I. Kotulič uverejnil zásadnú štúdiu *Vývin pomenovania osôb zaoberajúcich sa výrobou a spracovaním koží a kožušín v slovenčine* (Slavica Slovaca, *10,* 1975, s. 3—17), v ktorej sa zaoberá aj pomenovaním *švec.*

[1] Sloveso *strihať* sa prv azda využívalo skôr v spojení so strihaním vlny z oviec, najmä rúna, a takisto s *postrihovaním* mužov pri obradoch *postrižín* (prijímanie do stavu junákov, dospelých), prípadne i neviest pri obrade čepčenia na svadbách.

mestách[2], predsa nemalo takú početnosť a závažnosť, aby sa bolo stalo podnetom na pomenovanie osád, ako sú napr. miestne názvy podľa služobníckeho obyvateľstva *(Dvorníky, Štitáre, Zlatníky,* vyplavovači zlata pri horských potokoch, *Tovarníky, Žemliare, Ťesáře, Medovarce, Hrnčiare/Hrnčiarovce, Kováče);* no aj tak sa ševci (lat. *sutor;* porov. aj priezvisko *Sutóris, Šútora*) ako služobnícke obyvateľstvo pri kláštoroch spomínajú už od 11. storočia[3]. I priezviská *Švec, Šefc, Švecko, Ševcovič* vravia dosť výraznou rečou, hoci nebývajú také časté ako priezviská podľa pôvodnej príslušnosti k niektorým významnejším remeslám, predsa majú pevné miesto v rade priezvisk *Kováč, Hrnčiar, Kolár — Kolesár, Debnár — Bednár, Krajči — Krajčír, Tkáč, Mäsiar, Mlynár, Remenár, Hrebenár, Halenár, Sitár, Struhár, Puškár, Čipkár, Grznár, Voskár* a pravdaže aj *Čižmár.*

S rozvojom miest najmä od 13. storočia súviselo sústreďovanie kupcov a remeselníkov v týchto významných strediskách stredovekej výroby, ktoré tvoria i z hľadiska spoločenského vývinu významného činiteľa, na ten čas rozhodne s výraznými progresívnymi znakmi. S rozvojom miest súvisí aj širší sortiment výrobkov na obúvanie a ich nové názvy.

Slovenskí ševci sa však dlho nedostali do našich väčších miest, po viac storočí ovládaných takmer výhradne nemeckým patriciátom a tamojšími záujmovými združeniami remeselníkov v privilegovaných ochranárskych cechoch. Dôsledkom takejto situácia bolo aj prenikanie nemeckého výrazu *šuster (Schuster)* do jazyka obyvateľov nielen miest, lež aj dedín, a to na úkor domáceho názvu *švec.* Popri novodobom dobre utvorenom spisovnom výraze *obuvník* má slovo *švec* (2. pád *ševca;* ale priezvisko *Švec* má 2. pád *Šveca)* pevné miesto v slovenskej slovnej zásobe; ak sa aj v Slovníku slovenského jazyka IV (s. 476) kvalifikuje ako trochu zastarané, neznačí to, že by nebolo vhodným synonymom výrazu *obuvník,* ktorý sa ako termín používa prevažne v odbornej literatúre. Slovo *švec* má aj istú emociálnu náplň, pre ktorú ostáva stále živým a potrebným aj v súčasnom spi-

---

[2] Porov. I. Houdek, *Cechovníctvo na Slovensku,* Martin 1943 a A. Špiesz, *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov,* Bratislava, Vyd. SAV 1972. Na Slovensku sa prvý cech spomína v Košiciach r. 1307 (kožušníci). Úpravy pre ševcov boli vydané v Bratislave r. 1376, v Prešove r. 1377. Ševcovský cech dostal lat. artikuly napr. v Partizánskej Ľupči r. 1471, v Lipt. Mikuláši r. 1508, v Mošovciach r. 1548, v Ružomberku r. 1578. Prvý cech čižmárov je štatútmi doložený v Podolínci r. 1511.

[3] Porov. prenikavé dielo M. Kučeru *Slovensko po páde Veľkej Moravy.* Štúdie o hospodárskom a sociálnom vývine v 9.—13. storočí. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1974 (najmä pozn. 167 na s. 253).

sovnom jazyku podobne ako aj hovorový výraz *šuster* (niekedy s istým hanlivým príznakom).

Ševci v mestách zväčša nevyrábali *krpce*, nazývané aj *bačkorami*. Nosenie krpcov nebolo primerané príslušníkom mestského stavu — mešťanom (mestská chudoba doň nepatrila), tobôž nie cirkevným príslušníkom a ostatnému panstvu. Sú síce spoľahlivé dôkazy o tom, že krpce nosili aj príslušníci zemepanských vrchností, najmä drobní zemania (bohatí bratia ich posmešne volali bačkorákmi) ešte aj v prvej polovici 19. storočia, ale súbežne s hospodárskym a výrobným rozvojom sa krpce prestávali nosiť vo vyspelejších a bohatších poľnohospodárskych oblastiach aj na dedinách a ostávali bežnou obuvou iba v chudobnejších oblastiach a horských dolinách. Hoci si ľud chválil ľahkú a pohodlnú chôdzu v mäkkých, poddajných krpcoch s dlhými návlakmi (ako nadšene píše o tom Andrej Sládkovič v Detvanovi), predsa neodvratne ustupovali iným druhom obuvi, ktoré mali nepochybne aj prednosti v pevnosti, istote chôdze a boli aj bezpečnejšie a hygienickejšie.[4] Súčasná najstaršia generácia sčasti ešte pozná krpce ako obuv staršieho dedinského obyvateľstva zapadnutejších dedín, napr. pltníkov na Váhu, no už súčasná stredná generácia pozná krpce iba z literatúry, z divadiel a filmov a z vystúpení folklórnych tanečných súborov.

Ševci v mestách vyrábali obuv rozličného druhu, ktorú v súčasnosti už nazývame iba *topánkami* a *poltopánkami*[5]. Spomedzi ševcov sa neskôr vyčleňovali *čižmári* ako významnejší cech náročnejších a sebavedomejších výrobcov pevnejšej i honosnejšej obuvi siahajúcej sárami (najčastejšie tvrdými) nad mäkkým priehlavkom (a krkom) zväčša až pod kolená (v baroku mäkké sáry siahali vysoko nad kolená[6]).

---

[4] V súvislosti s tým sa aj krpčiarstvo stalo synonymom biedy, poníženosti a zaostalosti, ba aj trudnej minulosti nášho ľudu.

V mestách aj slovenských ševcov, niekde organizovaných proti nemeckým remeselníkom v slovenských cechoch, posmešne nazývali cechom krpčiarov alebo bačkorákov. Slovenskí ševci mali právo nielen šiť obuv, ale si aj vyrábať kožu na vrchy a podošvy, boli teda súčasne aj garbiarmi.

[5] Výraz *boty, poloboty* je v slovenčine celkom zastaraný, ba pociťuje sa ako cudzí, neslovenský.

Názov *črievice* sa pokladá za štylisticky primeraný na označenie staršieho druhu poltopánok. Porov. *Črievice švec z remeňa ušije* (M. Kukučín), *Na nohách črievice s koženou podošvou a s medenou sponou* (M. Figuli). Doklady sú zo SSJ I, s. 223.

Výraz *bôty* ako označenie jednoduchých ťažkých čižiem je zastaraný, ale bolo by ho možné využiť štylisticky (obdobne azda aj *škorne*).

[6] Názov *čižma* je tureckého pôvodu, ale je rozšírený od Moravy cez Poľsko až na Ukrajinu a je aj u Bulharov, Srbov, Chorvátov a Slovincov. Do slovenčiny sa dostal azda cez maďarské prostredie, odkiaľ je aj slovo *sára;* názov *holienky* v tomto význame sa v slovenčine nerozšíril.

Po takmer všeobecnom rozšírení pevných a svojím spôsobom isto aj elegantných čižiem dokonca aj na vidieku čižmári patrili k najpočetnejším remeselníkom v našich mestách a dedinách.

Ševci a čižmári našich miest pomenúvali viaceré svoje nástroje a potreby nemeckými výrazmi[7], príznačnými pre remeselnícku kultúru našich stredovekých miest, ale základné názvy mali slovenské, už či to bola *koža, dratva, smola* alebo *niť, ihla (šivačka), šidlo, klinec, kopyto* a takisto aj *podošva.*

Spomenuli sme, že po vykrojení kože na *vrchy (vŕšky)* a spodnú tvrdú časť sa obuv *šije.* Zošívajú sa nielen jednotlivé časti vŕškov, ale

---

Doteraz sa v literatúre dosť často stretáme s názvom *kordovánky,* ktorým sa označujú čižmy z jemnej kože, tzv. kordovánu. Jemná kordovánová koža z ovčín a kozín bývala červenej a žltej, neskôr aj čiernej farby. Meno má podľa pôvodu zo španielskeho mesta *Córdoba* (vysl. kórdova), ovládaného od 8. do 15. storočia Arabmi.

[7] Stolík s potrebnými nástrojmi, klincami a lepom sa volal *pankel* (i *bankel*), ševcovské kladivko s klobúčikovým obuchom *hámrik.* Okrem noža *krájačky* (mal tvar kosáčika) na vykrajovanie vŕškovej kože bol *knajp* (i *knajb*) a *dekýš* na rezanie a prikrajovanie tvrdej podošvy. *Rašpľa* bola obyčajná a koncová (na čistenie konca topánok alebo čižiem zdnuka v prstovej časti) a slovo malo aj podobu *ramšla.* Okrem ohnutého šidla na diery pre dratvu bol krátky dierkovač *bórer* na vbíjanie krátkych drevených klincov (nazývali sa aj *kolky*). Rovné železné klince boli *štiftle, drótštif/t/le, teksle* a dlhšie klince s hlavičkami na rám boli *cveky,* iné klince do podošiev (aby sa nedrali) boli *majzgeple (i majskeple).* Ševcovský lep bol *pop* i *čiriš, čiriz.* Obuvníci mali ploché želiezko *klopštajn* na stenčovanie podošvy vyklepávaním, *valcajzeň* na vyťahovanie remeňa, *valmašinu* na ohýbanie vrchovej kože, *valpréty* (rámy na čižmy). *Fornerov* a *ompas* boli želiezka, ktorými po zohriatí (neskôr na liehovom *šnelzíderi)* vyzdobovali okraje podošiev a podpätkov, kým zúbky do *kédra* (okrajového remenného pásika, prišívaného na *branzol,* resp. na *branzolu,* vnútorný tvrdší remeň pod podošvou) sa vtláčali nástrojom *štufer.* Dierky na šnúrky v koži sa vysekávali nástrojom *lochajsko* a na spevňovanie okrajov na nich boli plechové *ringle.* Podpätok bol *opces* i *apces. Švarckon* bola prešívacia továrenská priadza na dratvu. *Fédrvajs* (kĺzok) sa vsýpal do obuvi, aby noha do nej ľahšie vkĺzla.

Čižmári používali aj niektoré maďarské termíny: *lápsik* (dvojitý remeň na upevňovanie spracúvanej obuvi medzi nohami obuvníka v oblasti hneď povyše kolien, *fordíto* (palička — prekladač remeňa sáry), *šorda* (železné závažie s háčikom na lepšie zosúkanie dratvy, obdoba drevenej vrtielky), *mušta* (ťažké závažie na zaklepávanie a vyrovnávanie vrchov obuvi).

Tieto názvy som poznal u štyroch obuvníkov bývajúcich (po sebe) v otcovskom dvore vo Veľkých Bieliciach od r. 1920 do r. 1946 a osviežil i doplnil u príbuzných, členov čižmárskej rodiny Ondrejkovcov v Partizánskej Ľupči v Liptove.

sa prišívala a zväčša doteraz *prišíva* aj spodná pevná koža, ktorou sa stúpa (teda nie šľape alebo šliape) po zemi a ktorá práve preto, že je pod chodidlom nohy a podšíva sa, má starý a veľmi výstižný slovenský názov *podošva*. Ševci a čižmári vykrajovali podošvy z veľkých kusov garbiarmi dobre vypracovanej hrubej kože z volov a kráv, na ktorej pomenovanie slúži výraz *krupón* (odborný garbiarsky termín na podošvovú kožu je *podošvica*). Na ňom bolo treba veľmi starostlivo vymerať a vyznačiť obrysy jednotlivých podošiev, aby sa čo najlepšie využila celá plocha a nič nevyšlo nazmar; napokon takisto sa to robí aj v terajších obuvníckych závodoch pri vysekúvaní podošiev strojom. Tak sa postupovalo aj pri vykrajovaní *viksovej* mastnej hovädzej kože na vŕšky alebo tenšej teľacej čiže *boxovej kože*.

V nedávnej minulosti oprava obuvi zamestnávala ševcov skoro natoľko ako výroba novej obuvi. Obuv bola pomerne drahá, vzácna, a tak sa i veľa ráz opravované topánky aj čižmy nosili naozaj až celkom do zodratia.[8] Drobné opravy boli povinnosťou učňov, ktorí sa najprv zaúčali iba pribíjať drevenými klincami kúsky kože na diery na podošvách (*platy, ľľaky*), zašívať rozpárané miesta a prišívať drobné *príštipky* dratvou. Pekne a dobre usúkať dratvu patrilo k prvým učňovským výkonom. Súkala sa z dlhých konopných vláken povesna po dĺžke vonkajšej strany stehna zhora až po koleno šúľaním a natieraním smolou, spájajúcou pevne všetky vlákna; neskôr sa dratva robila z viacerých napradených nití, potom aj z továrenskej priadze.

Ak švec nevynikal vo svojom remesle a nezískal dôveru záujemcov, aby bol výrobcom novej obuvi na mieru, a najmä na výkladné jarmoky, musel sa uspokojiť iba s opravou obuvi, bol *prtákom*[9] čiže *príštipkárom*. Príštipkárstvo sa stalo aj údelom zostarnutých obuvníkov a napokon všetkých príslušníkov tohto remesla, ak sa ho držali, a to najmä v čase, keď hromadná výroba za buržoáznej Československej republiky nezvratným vývinom nemilosrdne vyraďovala všetkých bývalých remeselníkov (majstrov) z výroby novej obuvi.

Osobitným druhom práce bolo *podšitie*. Podšitím sa volalo také šitie nových čižiem (spodkov a priehlavkov), ktoré sa podšívali pod staré, dobre zachované sáry. Sáry totiž neboli vystavené dratiu stúpaním

---

[8] Treba si však uvedomiť, že najmä dedinskí ľudia od jari do jesene chodievali zväčša bosí. I dospelí si čižmy obúvali v nedeľu, na sviatky, keď išli na svadbu alebo do mesta na jarmok. Ale aj vtedy sa obúvali až celkom pred mestom, lebo drahú obuv bolo treba „šanovať". Neraz bývalo tak, že ak aj gazdovská dievka šla v nedeľu v čižmách do kostola, druhá musela ostať doma, lebo pre mladších boli iba jedny čižmy.

[9] Sloveso *prtiť* značí „mrviť, hmýriť sa", ale malo aj význam „robiť drobné opravy". Porov. aj priezvisko *Prčo*.

na zem, ani zhýbaním vŕškov a priehlavkov, preto sa nedrali a bolo ich možno použiť aj viac ráz na podšitie. Teda podšitie bolo pomenovaním neúplnej výroby v podstate nových čižiem (nemyslelo sa ním napr. podšívanie čiže prišívanie podošiev pod vŕšky).

Od podšitia sa výrazne odlišuje *podbitie*, ktorým sa nazýva pribitie *podošvy*, výstižnejšie *polpodošvy* na miesto zodratej časti podošvy pod prednou časťou chodidla čižiem aj topánok. Pod obuv v zadnej časti sa totiž pripevňuje podpätok, takže sa stúpa už iba na podpätok a na prednú časť podošvy pod obuvou. V súčasnosti sa aj takáto oprava robí často podšitím (ak nie iba prilepením, napr. gumenej „polpodošvy"), ale najbežnejším spôsobom bývalo *podbitie* pomocou dvoch radov drevených klinčekov; podošva *sa podbíjala* (vo význame „pribíjala zo spodnej strany obuvi").

Tým sa dostávame k slovesu *podraziť*. Jeho základný význam v slovenčine všetci dobre poznáme. Napr. deti sa s týmto slovesom stretajú najprv pri kĺzaní. Nesmelé dieťa sa slabo rozbehne a odrazí, preto ho obratnejšie dieťa v rýchlom pohybe po kĺzke dobehne a v rýchlosti *podrazí:* prednému dieťaťu nohy vybehnú dopredu a celou váhou ostatného tela sa zvalí dozadu, spadne. To je *podrazenie* (podstatné meno *podrážka* sa v tomto význame nepoužívalo). Deti sa znovu stretli so slovesom *podraziť* pri zakáľačke. Brava vypusteného z chlieva bolo treba pevne prichytiť, *podraziť* mu nohy, aby ho gazda alebo mäsiar mohol zaklať.

Slovník slovenského jazyka neuvádza príklady z tejto oblasti používania slovesa *podraziť*, lež uvádza príklady z pomerne blízkeho významového okruhu; porov. napr. Ondrejovovu vetu *Bohuš podrazil gestapáka a odňal mu zbrane;* ďalej uvádza prenesený význam z J. Alexyho *On si nedá podraziť svoju dôstojnosť* (vo význame „znevážiť"), ba aj frazeologické spojenie *podraziť niekomu nohy* s významom „uškodiť mu, znemožniť ho" (porov. SSJ III, s. 147).

SSJ III uvádza aj druhý význam slovesa *podraziť* („pribiť podrážku na topánky, podbiť") a kvalifikuje ho ako hovorový. Pri slove *podrážka* (= hrubá koža alebo guma pribitá na podošvu obuvi) sa však už kvalifikátor *hovor.* nenachádza akiste preto, že sa toto slovo terminologizovalo. S ďalším rozvojom výroby obuvi a zdokonaľovaním postupov pri jej oprave sa totiž ukázala potreba rozlišovať termíny *podrážka* a *podošva* (pozri tieto termíny napr. na lístkoch, ktoré sa vypĺňajú pri preberaní obuvi do opravy).

Sloveso *podbiť* vo význame „upevniť pri oprave celú potrebnú časť podošvy na prednú časť topánky alebo čižmy" je spisovné a vhodné aj v odbornom štýle; práve tak aj termín *polpodošva.* V bežnej hovorovej reči sa v tomto význame často stretáme iba s výrazom *podošva,* ale v odbornej reči je náležitý výraz *polpodošva,* dobre známy napr.

v Liptove. Je výstižný, dobre utvorený a zapadá do kompozít tohto druhu, ako sú napr. *poltopánka, polmesiac, polizba, polhárok, polkruh, polobrat, polhodina, polminúta, polmesiac, polliter* a pod. Len treba, aby si to naši odborníci z obuvníckeho priemyslu, ale aj širšia verejnosť primerane povšimli.

Podošva sa v spojení s nohou stala takým všeobecne známym slovom, že sa toto pomenovanie prenieslo aj na označenie pokožky na spodnej časti nohy, ktorá v čase, keď sa zväčša celé leto chodilo boso i do poľa, bývala tiež poriadne hrubá, tvrdá, dopukaná a páliaca.

Ružomberok, ul. 4. apríla 1

*Základné názvy z fyziky**

Akustika

NETLMENÉ KMITANIE = NETLMENÉ KMITY
kmitanie, ktorého amplitúda sa v závislosti od času nemení

NETLMENÉ KMITY, pozri NETLMENÉ KMITANIE

TLMENÉ KMITANIE = TLMENÉ KMITY
kmitanie, ktorého amplitúda sa v závislosti od času zmenšuje

TLMENÉ KMITY, pozri TLMENÉ KMITANIE

APERIODICKÝ POHYB
tlmený kmitavý pohyb s takým tlmením, že vychýlený systém neprechádza rovnovážnou polohou, ale sa k nej plynule blíži

REZONANCIA
kmitanie pružného telesa alebo sústavy vyvolané vonkajšou periodickou silou s rovnakým (alebo veľmi blízkym) kmitočtom, ako je jeho, resp. ich vlastný kmitočet

REZONANČNÝ KMITOČET NETLMENEJ SÚSTAVY
kmitočet vonkajšej periodickej sily pri rezonancii netlmenej sústavy

---

* Pod týmto názvom sme uverejnili súpis fyzikálnych názvov a ich definícií ako výsledok práce názvoslovnej komisie pri Jednote slovenských matematikov a fyzikov SAV (pozri KS, *9*, 1975, s. 168—173). Ďalší výber je pokračovaním v začatej práci.

REZONANČNÝ KMITOČET TLMENEJ SÚSTAVY
kmitočet vonkajšej periodickej sily pri rezonancii tlmenej sústavy

VÄZBA KMITAVÝCH SÚSTAV = SPRIAHNUTIE
ovplyvňovanie kmitania jednej sústavy kmitaním inej sústavy

SPRIAHNUTIE, pozri VÄZBA KMITAVÝCH SÚSTAV

VÄZBOVÁ SILA
sila, ktorou sa väzba realizuje

KMITANIE SPRIAHNUTÝCH SÚSTAV
kmitanie sústav vo vzájomnej väzbe

SKLADANIE KMITAVÝCH POHYBOV
určovanie výsledného kmitavého pohybu aspoň z dvoch súčasných kmitavých pohybov sústavy

RÁZY (nie zázneje)
periodické kolísanie amplitúdy kmitania zloženého z dvoch rovnomerných kmitov blízkej frekvencie

ZLOŽENÝ KMITAVÝ POHYB = ZLOŽENÉ KMITANIE
výsledok skladania kmitavých pohybov

ZLOŽENÉ KMITANIE, pozri ZLOŽENÝ KMITAVÝ POHYB

ROZRUCH
miestna zmena rovnovážneho stavu prostredia, ktorá sa v ňom prenáša ďalej

VLNENIE
šírenie rozruchu v danom fyzikálnom prostredí

VLNA
okamžitý stav fyzikálneho prostredia, v ktorom prebieha vlnenie

RÝCHLOSŤ ŠÍRENIA VLNENIA
rýchlosť, ktorou postupuje rozruch v danom prostredí

VLNOVÁ DĹŽKA
vzdialenosť, o ktorú postúpi periodicky sa meniaci rozruch za jednu periódu

VLNOČET
reciprocná hodnota vlnovej dĺžky

PRIEČNE VLNENIE
vlnenie, pri ktorom je rozruch daného prostredia kolmý na smer postupu vlnenia

PRIEČNA VLNA
okamžitý stav priečneho vlnenia

POLARIZOVANÉ VLNENIE
priečne vlnenie, pri ktorom je daná časová a priestorová závislosť smeru a veľkosti rozruchu

POLARIZOVANÁ VLNA
okamžitý stav polarizovaného vlnenia

LINEÁRNE POLARIZOVANÉ VLNENIE
polarizované vlnenie, pri ktorom sa smer rozruchu v závislosti od času nemení

LINEÁRNE POLARIZOVANÁ VLNA
okamžitý stav lineárne polarizovaného vlnenia

KRUHOVO POLARIZOVANÉ VLNENIE
polarizované vlnenie, pri ktorom sa smer rozruchu za jednu periódu otočí o 360° a jeho veľkosť sa nemení

KRUHOVO POLARIZOVANÁ VLNA
okamžitý stav kruhovo polarizovaného vlnenia

ELIPTICKY POLARIZOVANÉ VLNENIE
polarizované vlnenie, pri ktorom sa za jednu periódu otočí smer rozruchu o 360° a jeho veľkosť sa pritom mení tak ako veľkosť sprievodiča bodu pri pohybe po elipse

ELIPTICKY POLARIZOVANÁ VLNA
okamžitý stav elipticky polarizovaného vlnenia

POZDĽŽNE VLNENIE
vlnenie, pri ktorom je rozruch daného prostredia rovnobežný so smerom jeho postupu

POZDĽŽNA VLNA
okamžitý stav pozdĺžneho vlnenia

VLNOPLOCHA
plocha, na ktorej je fáza vlnenia rovnaká

LÚČ
dráha, po ktorej postupuje energia vlnenia

HUYGENSOV PRINCÍP
princíp, podľa ktorého každý bod čela vlny možno považovať za zdroj vlnenia

ELEMENTÁRNA VLNOPLOCHA
vlnoplocha šíriaca sa z ľubovoľného bodu danej vlnoplochy ako bodového zdroja

VONKAJŠIA OBALOVÁ PLOCHA ELEMENTÁRNYCH VLNOPLÔCH
obálka elementárnych vlnoplôch utvorených všetkými bodmi danej vlnoplochy v smere postupu vlnenia

ČELO VLNY
plocha, pred ktorou je prostredie, ktorým sa šíri rozruch, ešte v pokoji

ÚČINNÁ ČASŤ VLNOPLOCHY
časť vlnoplochy, ktorá podstatným spôsobom prispieva k utvoreniu rozruchu v danom bode pred ňou

GUĽOVÁ VLNOPLOCHA
vlnoplocha, ktorej tvar je guľový

ROVINNÁ VLNOPLOCHA
vlnoplocha, ktorej tvar je rovinný

GUĽOVÉ VLNENIE
vlnenie, pri ktorom čelo vlny je vždy guľové

GUĽOVÁ VLNA
okamžitý stav guľového vlnenia

ROVINNÉ VLNENIE
vlnenie, pri ktorom čelo vlny je vždy rovina

ROVINNÁ VLNA
okamžitý stav rovinného vlnenia

OHYB VLNENIA = DIFRAKCIA VLNENIA
jav vznikajúci v dôsledku odklonu od zákona priamočiareho šírenia vlnenia pri prechode popri prekážke

DIFRAKCIA VLNENIA, pozri OHYB VLNENIA

TIEŇ
priestor za prekážkou, do ktorého sa vlnenie nedostáva

ODRAZ VLNENIA = REFLEXIA VLNENIA
jav spočívajúci v tom, že vlnenie dopadajúce na rozhranie dvoch prostredí sa vracia do prostredia, z ktorého na rozhranie dopadlo

REFLEXIA VLNENIA, pozri ODRAZ VLNENIA

LOM VLNENIA = REFRAKCIA VLNENIA
jav spočívajúci v tom, že vlnenie pri prechode rozhraním dvoch prostredí mení svoj pôvodný smer

REFRAKCIA VLNENIA, pozri LOM VLNENIA

UHOL DOPADU
uhol, ktorý zviera dopadajúci lúč s kolmicou dopadu

UHOL ODRAZU
uhol, ktorý zviera odrazený lúč s kolmicou dopadu

UHOL LOMU
uhol, ktorý zviera lomený lúč s kolmicou dopadu

KOLMICA DOPADU
priamka kolmá na rozhranie dvoch prostredí v bode dopadu lúča

ROVINA DOPADU
rovina určená dopadajúcim lúčom a kolmicou dopadu

ROVINA ODRAZU
rovina určená odrazeným lúčom a kolmicou dopadu

ROVINA LOMU
rovina určená lomeným lúčom a kolmicou dopadu

DOPADAJÚCI LÚČ
lúč postupujúci k rozhraniu dvoch prostredí

ODRAZENÝ LÚČ
lúč postupujúci od rozhrania po odraze

LOMENÝ LÚČ
lúč postupujúci od rozhrania po lome

ZÁKON LOMU
zákon konštantného pomeru sínusu uhla dopadu a sínusu uhla lomu pre dané dve prostredia a totožnosti ich rovín

ABSOLÚTNY INDEX LOMU
pomer rýchlosti vlnenia vo vákuu k rýchlosti v danom prostredí

RELATÍVNY INDEX LOMU
pomer rýchlosti vlnenia v prostredí, z ktorého vlnenie dopadá na rozhranie, k rýchlosti vlnenia v prostredí, do ktorého sa láme

LOM KU KOLMICI
lom vlnenia, pri ktorom je uhol lomu menší ako uhol dopadu

LOM OD KOLMICE
lom vlnenia, pri ktorom je uhol lomu väčší ako uhol dopadu

ÚPLNÝ ODRAZ = TOTÁLNA REFLEXIA
odraz, pri ktorom je uhol dopadu väčší ako medzný uhol

TOTÁLNA REFLEXIA, pozri ÚPLNÝ ODRAZ

MEDZNÝ UHOL
uhol dopadu, pri ktorom je uhol lomu pravý

INTERFERENCIA VLNENÍ
skladanie vlnení prebiehajúcich v tej istej časti priestoru

STOJATÉ VLNENIE
vlnenie, pri ktorom maximálne hodnoty rozruchu v jednotlivých bodoch priestoru vznikajú súčasne

STOJATÁ VLNA
okamžité priestorové rozloženie stojatého vlnenia

UZOL
bod v priestore, v ktorom je rozruch pri stojatom vlnení trvale nulový

KMITŇA
bod v priestore, v ktorom rozruch pri stojatom vlnení dosahuje maximálnu hodnotu

CHVENIE
stojaté vlnenie v ohraničenom hmotnom prostredí

UZLOVÉ ČIARY
množina uzlových bodov na povrchu chvejúceho sa telesa

AKUSTIKA
náuka o zvuku

ZVUK = ZVUKOVÉ VLNENIE
mechanické vlnenie hmotného prostredia

ZVUKOVÉ VLNENIE, pozri ZVUK

ZDROJ ZVUKU
zdroj zvukového vlnenia

RÝCHLOSŤ ŠÍRENIA ZVUKU
rýchlosť šírenia zvukového rozruchu

AKUSTICKÁ RÝCHLOSŤ
rýchlosť kmitavého pohybu častice prostredia, v ktorom prebieha vlnenie

AKUSTICKÝ TLAK
zložka tlaku zapríčinená mechanickým vlnením prostredia

HLADINA AKUSTICKÉHO TLAKU
miera relatívnej intenzity zvuku volená s ohľadom na špecifické vlastnosti sluchového vnímania

INFRAZVUK
zvuk, ktorého frekvencia je menšia ako 16 Hz

POČUTEEŃÝ ZVUK
zvuk, ktorého frekvencia sa pohybuje v rozpätí od 16 do 20 000 Hz

ULTRAZVUK
zvuk, ktorého frekvencia je väčšia ako 20 000 Hz

ZVUKOVÁ VLNA
okamžité priestorové rozloženie zvukového vlnenia

JEDNODUCHÝ TÓN = SÍNUSOVÝ TÓN = ČISTÝ TÓN
zvuk, ktorého časová závislosť od akustického tlaku je sínusová

SÍNUSOVÝ TÓN, pozri JEDNODUCHÝ TÓN

ČISTÝ TÓN, pozri JEDNODUCHÝ TÓN

ZLOŽENÝ TÓN
zvuk obsahujúci jednoduché tóny, ktorých kmitočty sú celistvým násobkom kmitočtu základného tónu

HUDOBNÝ ZVUK = TÓN
zvuk zo zloženého tónu a neharmonických kmitov charakteristických pre daný hudobný nástroj

TÓN, pozri HUDOBNÝ ZVUK

KONSONANCIA
súčasné znenie viacerých tónov, ktoré je príjemné na počúvanie

DISONANCIA
súčasné znenie viacerých tónov, ktoré nie je príjemné na počúvanie

AKORD
súčasné znenie viacerých tónov v konsonancii

NEHUDOBNÝ ZVUK
zvuk, ktorý nemožno charakterizovať výškou tónu

HLUK
rušivý zvuk so spojitým frekvenčným spektrom

ANALÝZA ZVUKU
rozloženie zvuku na jeho zložky podľa frekvencie

INTENZITA ZVUKU
veličina udávajúca množstvo energie prenášanej zvukom kolmo cez jednotkovú plochu za jednotku času

HLADINA INTENZITY
miera intenzity zvuku zavedená ako desaťnásobok dekadického logaritmu pomeru tejto intenzity a zvuku na prahu počuteľnosti

SLUCH
schopnosť sluchového ústrojenstva vnímať zvuk

SLUCHOVÉ ÚSTROJENSTVO
biologické ústrojenstvo umožňujúce vnímať zvuk

POČÚVANIE
vnímanie zvuku

SLUCHOVÝ VNEM
vnem vyvolaný počuteľným zvukom

BINAURÁLNY VNEM = STEREOFÓNNY VNEM
sluchový vnem, pri ktorom poslucháč vníma rozloženie jednotlivých zdrojov zvuku v priestore

STEREOFÓNNY VNEM, pozri BINAURÁLNY VNEM

HLADINA HLASITOSTI
miera veľkosti subjektívneho vnemu zvuku vyjadrená hladinou intenzity rovnako hlasito znejúceho referenčného tónu

KRIVKY CITLIVOSTI UCHA
krivky vyjadrujúce závislosť citlivosti ľudského ucha od frekvencie vnímaného tónu pri rôznych hlasitostiach

PRAHOVÁ CITLIVOSŤ UCHA
krivka vyjadrujúca závislosť prahu počuteľnosti od frekvencie tónu

PRAH POČUTEĽNOSTI
intenzita zvuku, ktorý ľudské ucho už nevníma

PRAH BOLESTI
intenzita zvuku, pri ktorej zvukový vnem prechádza do pocitu bolesti

OZVENA
jav, pri ktorom pozorovateľ počuje nielen zvuk šíriaci sa priamo zo zdroja, ale aj jeho odraz od okolitých predmetov, a to časovo posunutý o interval umožňujúci odlíšiť prvotný zvuk od odrazených zvukov

DOZVUK
jav vznikajúci v uzavretých priestoroch, pri ktorom akustická energia zostáva v nich istý čas aj po skončení činnosti zdroja zvuku

DOBA DOZVUKU
doba, za ktorú po skončení činnosti zdroja zvuku hladina akustického tlaku klesne o 60 decibelov

DOZNIEVANIE
znenie zdrojov zvuku v dôsledku ich tlmeného dokmitávania po prerušení dodávania energie zvuku (napr. gong po údere)

VÝŠKA TÓNU
fyziologický pojem paralelný s fyzikálnou frekvenciou čistého tónu; nie je však s ňou totožný, lebo výška tónu závisí aj od hlasitosti a zafarbenia tónu

ABSOLÚTNA VÝŠKA TÓNU
frekvencia čistého tónu s hladinou intenzity 40 decibelov, ktorý pozorovateľovi s normálnym sluchom znie rovnako vysoko ako skúmaný tón

RELATÍVNA VÝŠKA TÓNU
pomer absolútnej výšky tónu k absolútnej výške tónu zvoleného za základný tón

HUDOBNÝ INTERVAL
slovné vyjadrenie relatívnej výšky tónu (napr. kvinta, oktáva, poltón a pod.)

Ks

DISKUSIE

O potrebe slov chodúľ, chodúľka, behúľ, behúľka

(Hľadáme výraz)

MÁRIA IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ

V poslednom čase sa v rodinách s malými deťmi rozšírilo zariadenie, ktoré sa síce používa dávno, ale teraz sa vyrába aj továrensky. Ide o zariadenie, ktoré pomáha deťom učiť sa chodiť. Tento predmet má jednoduchú kovovú konštrukciu, je to akýsi rámik na chodenie s nôžkami na kolieskach. Konštrukcia je spojená kúskom plátna. (Kedysi vyrábali tento predmet z dreva.) Tento originálny a praktický predmet má taký tvar, že si dieťa nemôže ublížiť, ani poškodiť nábytok. Zistili sme, že nie všetci rodičia poznajú názov tohto predmetu. Striedavo sa používajú slová *chodúľ, chodúľka* alebo *behúľ* (azda i *behúľka*).

Spomenuté slová sú dobré a vhodné na označovanie daného predmetu. Ide skôr o to, ktoré z radu synoným vybrať ako najvhodnejší výraz pre spisovnú slovenčinu, príp. ktorý z variantov navrhnúť výrobcom predmetu ako úradný názov.

Pri uvedených podstatných menách je základom sloveso *(chodiť, behať)*. Slová *behúľ, behúle* i *chodúľ, chodúle* zaznamenáva napr. Slovník slovenského jazyka I (s. 79 a s. 566): *chodúľ, -a,* obyč. v mn. č. *chodúle, -ľov* m. i *chodúľa, -le,* obyč. v mn. č. *chodúle, -dúľ* ž. kraj. drevené podpory, na ktorých možno chodiť vysoko od zeme (používajú sa najmä pri hrách), štule: *chodiť na ch-och (ch-ach)*.

Podobne sa v SSJ IV (s. 463) spracúva aj slovo *štule* a tiež sa charakterizuje ako krajové slovo. Nazdávame sa, že slovo *chodúle* možno pokladať za spisovné a podstatné meno *štule* ako prevzatý výraz (na území Slovenska hodne rozšírený) označiť za hovorovo zafarbené.

Kým pri podstatných menách *chodúľ, chodúľa, chodúle* je východiskom sloveso *chodiť,* pri slove *behúľ* je východiskom sloveso *behať*. SSJ I (s. 79) spracúva podstatné mená *behúľ* a *behúle* takto: *behúľ, -a* m. ľud. 1. zariadenie (rámik s nohami na kolieskach), pomocou ktorého sa deti učia chodiť; 2. kraj. čap na dverách alebo vrátach; *behúle, -ľov* m. pomn. druh drevených korčúľ na kolieskach: *Křdeľ chlapcov*

lietal na behúľoch a doma vyrobených korčuliach. [Jes-á] (Obidve slová sa spracúvajú ako samostatné slovníkové heslá.)

Slovensko-český slovník od autorov Ž. Gašparíkovej a A. Kamiša (1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1967) na s. 15 a 147 spracúva slová *behúľ, behúle* a *chodúľ, chodúľa, chodúle* takto: *behúľ, -a* m. lid. 1. ohrádka, v níž se děti učí chodit; 2. kraj. čep (u vrat); *behúle, -ľov* m. pomn. expr. brusle na kolečkách; *chodúľ, -a,* obyč. v mn. *chodúľe, -ľov* m. i *chodúľa, -le,* obyč. v mn. *chodúle, -dúľ* ž. kraj. *chůdy.*

Pri prvom význame podstatného mena *behúľ* sa na citovanom mieste neuvádza nijaký český ekvivalent (napr. *běhátko, chodítko*), ale len opis zariadenia. Podobne i pri podstatnom mene *behúle.* Pritom Slovník spisovného jazyka českého I (red. B. Havránek a kol. 1. vyd. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1960, s. 95 a 697) uvádza výrazy *běhátko* i *chodítko.* Pri podstatnom mene *běhátko* je obmedzujúca charakteristika *řidč.* (t. j. zriedkavejšie).

Na označenie predmetu, pomocou ktorého sa malé deti učia chodiť, pokladáme v spisovnej slovenčine za vhodné (zo stránky štylistickej i slovotvornej) podstatné meno *chodúľka* (resp. *chodúľ, chodúľa*).

Pretože ide o oblasť detskej reči, za najprimeranejší považujeme variant *chodúľka.* Boli by sme radi, keby sa k nášmu návrhu pripojili aj iné námety z praxe.

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

ROZLIČNOSTI

Kontaktová fráza Dovoľte mi, aby . . .

V tejto poznámke rozoberieme zaujímavý postreh Andreja Sivču z Humenného o neprimeranosti takýchto viet: *Dovoľ, aby som sa ti poďakoval;* alebo *Dovoľte, aby som vám poblahoželal . . .* Používanie zdvorilostnej frázy *dovoľte mi, aby* pokladá totiž za prejav neúprimnosti, neprirodzenosti alebo aj pomeštiačkovania.

Otázka patrí do oblasti štylistickej primeranosti alebo neprimeranosti istých výrazov alebo konštrukcií. Je to oblasť, ktorej sa zvy-

čajne venuje oveľa menej pozornosti ako napríklad jednoduchšej oblasti lexikálnych alebo gramatických chýb, hoci spravidla ide o javy, ktoré sú pre efektívnosť komunikácie veľmi dôležité.

Všetci vieme, že rečnícke prejavy, aj povedzme krátke diskusné príspevky a poznámky začíname takmer vždy vstupnou vetou či frázou *dovoľte mi, aby...* Tu je táto fráza na mieste, lebo sa ňou rýchle nadväzuje kontakt medzi rečníkom a posluchačstvom. Vo verejnom styku treba rozličným zdvorilostným výrazom dať veľa priestoru, aby sa tak ľahšie utváralo vhodné ovzdušie pre hladkú komunikáciu. V kontaktovej fráze *dovoľte mi, aby...* sa už pravda nepociťuje lexikálny význam slovesa *dovoliť*, a preto sa neočakáva súhlas osloveného.

Z rečníckych prejavov sa táto kontaktová fráza šíri aj do oblasti súkromného styku. Niektorí ľudia totiž zreteľne nepociťujú základný rozdiel medzi verejným a súkromným stykom a prenášajú prostriedky verejnej komunikácie aj do súkromnej oblasti. Tým dostávajú ich súkromné prejavy neželateľný nádych vznešenosti a úradnosti. A často potom pôsobia neúprimne a neprirodzene.

Kontaktová fráza *dovoľte mi, aby...*, no najmä jej variant *dovoľ mi, aby...* sa stali zlozvykom ľudí, ktorí z akejsi zle pochopenej, prepiatej zdvorilosti sa chcú vysloviť vznešene a nie obyčajne, a to aj v súkromnom styku, napríklad v rozhovore s dobrým známym, priateľom alebo spolupracovníkom.

Tu možno pripomenúť, že srdečnosť rozhovoru a potom aj úcta k partnerovi sa oveľa lepšie dá vyjadriť ináč ako frázou *dovoľ mi.*

Najlepším kontaktovým prostriedkom je primerané oslovenie spolubesedníka. Primeranosť oslovenia sa viaže na ľudské a spoločenské vzťahy medzi hovoriacimi. Pri bežnom rozhovore stačí povedzme rodné meno, ako *Janko, ďakujem ti;* na vážnejšiu príležitosť sa hodí oslovenie *Priateľu, ďakujem ti* alebo azda pomenovanie funkcie ako *Súdruh riaditeľ, ďakujem ti* a podobne.

Zmyslom našej poznámky je poukaz na devalváciu kontaktovej frázy *dovoľ mi, aby,* resp. štýlové obmedzenie podoby *dovoľte mi, aby...* a potom aj odporúčanie, aby sa na udržiavanie spoločenských kontaktov využívalo najmä oslovenie.

J. Ružička

Ks

Komandant, alebo veliteľ?

Kubánska revolúcia prevratne zasiahla všetky sféry materiálneho i duchovného života obyvateľov Kuby. Je samozrejmé, že sa to týka aj jazyka ako dôležitého spoločenského javu. Do slovnej zásoby postupne prenikajú neologizmy a donedávna neznáme slová, ktoré však presne vystihujú súčasnú kubánsku realitu (napr. *cederista, cooperativización, chequeo, microbrigada, microbrigadista* a mnohé ďalšie). Pri niektorých dochádza k podstatným sémantickým posunom a často ich hodnotíme ako tzv. kubanizmy, teda výrazy, ktoré nenachádzame v ostatnom po španielsky hovoriacom svete. Napr. slovo *gusano,* ktoré pôvodne znamenalo „červ", „parazit", po revolúcii nadobudlo ešte význam „kontrarevolucionár, nepriateľ revolúcie". Treba však povedať, že práve takéto výrazy nám neraz spôsobujú pri preklade do slovenčiny isté ťažkosti aj napriek tomu, že poznáme osobitosti kubánskeho variantu španielčiny aj spoločenské reálie.

Z veľkého množstva takýchto slov vyberáme výraz, ktorý k nám prenikol v podobe *komandant revolúcie* (v španielskom origináli *comandante de la revolución*); zachytili sme ho v denníku Pravda zo 14. 4. 1976, s. 1: *Prítomní boli: ... člen Politického byra Ústredného výboru Komunistickej strany Kuby, komandant revolúcie súdruh Juan Almeida Bosque ...*

Za neologizmus pokladáme celé slovné spojenie *komandant revolúcie,* a nie iba jeho prvú zložku. Slovo *komandant* je francúzskeho pôvodu (porov. M. Ivanová-Šalingová, Malý slovník cudzích slov, Bratislava 1972, s. 318) a jeho základom je latinské sloveso *commendāre.* Slovenčina tento výraz prevzala (SSJ I, s. 722), ale znie v nej pomerne cudzo a zvyčajne sa správne nahrádza synonymom *veliteľ.* Ako ďalej ukážeme, voľba príslušného ekvivalentu nie je pri preklade zo španielčiny celkom jednoduchá. Podľa Slovníka španielskej kráľovskej akadémie (Madrid 1956, s. 331) slovo *comandante* má jednak význam „veliteľ", jednak označuje vojenskú hodnosť majora. Podobnú interpretáciu nachádzame aj v Španielsko-slovenskom a slovensko-španielskom slovníku od J. Šulhana a J. Škultétyho (Bratislava 1974, s. 142). J. Dubský vo svojom Španělsko-českom slovníku (Praha 1963, s. 167) uvádza len význam „veliteľ".

Podľa nášho názoru slovo *comandante* v ustálenom spojení *comandante de la revolución* nemožno do slovenčiny preložiť ani jedným z uvedených ekvivalentov (t. j. *major, veliteľ*). Narušila by sa tak presnosť prekladu, pretože spojenie *veliteľ revolúcie* celkom nevystihuje uvedený španielsky výraz a vyjadrenie *major (revolúcie)* sa už úplne vzďaľuje od pôvodného španielskeho výrazu. Nevyhovuje ani výraz *vodca,* lebo je príliš všeobecný a pri preklade spojenia *coman-*

dante de la revolución nevhodný. Tento španielsky výraz totiž označuje druh vojenskej hodnosti, ktorá sa u nás nevyskytuje. Pomenúva teda špecifickú kubánsku realitu, pre ktorú nemáme v slovenčine vhodné pomenovanie, ani vecnú paralelu.

Pri preklade slova *comandante* do slovenčiny treba brať do úvahy širší kontext. Domnievame sa, že výraz *komandant revolúcie* je jedine správny, aj keď je to kalk. Možno ešte dodať, že vojenskú hodnosť *primer comandante* prekladáme do slovenčiny ako *prvý komandant.* Výraz *comandante en jefe,* ktorý sa najčastejšie spája s menom Fidela Castra, prekladáme ako *hlavný veliteľ.*

L. Trup

SPRÁVY A POSUDKY

Výskum jazykovej kultúry v profesionálnych divadlách

Na konci divadelnej sezóny 1975/76 poverený pracovník Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV ako posledné z mimobratislavských profesionálnych divadiel navštívil Krajské divadlo v Nitre (KDN). Od 8. do 11. júna 1976 podľa dohovoru so Zväzom slovenských dramatických umelcov a vedením KDN sledoval predstavenia týchto štyroch hier: Grigorij Gorin — preložila E. Štercová: *Zabudnúť na Herostrata!;* Ivan Bukovčan: *Kým kohút nezaspieva* (na zájazde v Nových Zámkoch); Jean Racine: — preložil Ján Boor, prebásnila Lýdia Vadkerti-Gavorníková: *Faidra* a Dario Fo — preložil Eduard Castiglionne: *Kto ukradne nohu, bude mať šťastie v láske.* Pred odchodom do Nitry dr. G. Horák prečítal texty uvedených hier, a tak mal možnosť posúdiť ich celkový jazykový ráz a osobitne rečovú a štylistickú úroveň jednotlivých úloh. Na základe posúdenia textov a sledovania ich realizácie v dramatických celkoch na javisku predniesol svoje zistenia vo forme referátu na seminári súboru KDN 23. júna 1976.

Z bezprostrednej (predbežnej) besedy s hercami KDN dňa 11. júna dopoludnia, kde sa naznačil cieľ výskumu súčasného stavu jazykovej kultúry v slovenských profesionálnych divadlách, vyberáme diskusne nadhodenú čiastkovú gramatickú otázku, ako sa treba v divadle stavať k tvaru 2. pádu množ. čísla s vkladným *-a-*, napr. *karát, metál, jutár.* Konštatovalo sa, že týchto tvarov nie je veľa (okrem uvádzaných napr. *jedál, vrecák, ihál, kvapák, sestár, plachát, handár*), no práve preto sú pre spisovnú slovenčinu charakteristické; v okruhu tvarovej sústavy (morfológie) sú jednou z charakteristík umeleckého (najmä básnického) štýlu jazyka. Majú teda domov-

ské právo i v dramatickom texte a v javiskovom prejave. Pravdaže, nemali by sa stať „výstavnými kusmi" ani autora, ani prekladateľa. Slovenčina ich má, a treba ich používať prirodzene, no štylisticky uvážene. — Ďalej sa okrem iného naznačilo, že pracovník Jazykovedného ústavu preto počúval druhú časť predstavenia Racinovej Faidry s paralelným sledovaním textu, lebo sa usiloval zistiť, ako sa zasiahlo do rečovej zložky tejto veršovanej drámy bezprostredne v momente realizácie na scéne.

Besedu dňa 11. júna a potom seminár so zhŕňajúcim referátom dňa 23. júna viedla umelecká vedúca súboru s. Hilda Augustovičová.

V referáte, ktorý v upravenej podobe Zväz slovenských dramatických umelcov dá rozmnožiť ako internú študijnú pomôcku členov KDN, sa postupovalo pri každej hre tak, že najprv sa posudzovala jazyková stránka východiskového textu a potom sa uvádzali jednotlivé prvky z reči vystupujúcich hercov, a to nielen také, ktorých by sa bolo treba zbaviť, lebo nezodpovedajú platnej výslovnostnej norme, ale i také, čo možno kvalifikovať ako zložku rečovej charakteristiky príslušnej postavy, a napokon tie, ktoré treba študovať a rámcovo ustáliť ako deformácie spôsobené krajným, najmä emocionálnym vypätím pri tvorbe postavy (emocionálne výslovnostné varianty).

V krátkom náznaku zachytíme naznačené tri obsahové zložky referátu.

Jazyková stránka textov. Ako najvypracovanejší sa javí text hry Ivana Bukovčana *Kým kohút nezaspieva.* Pri jeho dramatickej realizácii treba ešte viacej pozornosti venovať uzlovým výrokom, ktoré naznačujú a potom stupňujú celkové napätie deja a smerovanie k jeho rozuzleniu. (Pozri najmä výroky starého Terezčáka hrajúceho úlohu stelesneného kolektívneho svedomia, humánneho mravného princípu.) Dramaturgia by mala zvážiť únosnú mieru takej interpunkčnej (dá sa povedať znepokojivo expresívnej) značky, ako sú tri bodky, a to i v takej nepokojom priam nabitej hre, ako je Bukovčanova. — Viacej starostlivosti bolo treba venovať preloženému textu znamenitej Gorinovej hry *Zabudnúť na Herostrata!,* lebo sa doň zaplietli aj také nepríjemné drobnosti, na ktoré praktická jazykoveda už dávnejšie upozornila (napr. zo slovníka „kurník", „svinčík", „mazaný" namiesto *kurín, chliev, prešibaný);* zo skladby zanedbávanie zvratného privlastňovacieho zámena: Už aj idem za Tissafernom, aby ťa potrestal za urážku jeho [= *svojej*] ženy! (s. 67) atď.

Versologické problémy nastoľuje a novým spôsobom rieši preklad Racinovej tragédie Faidra. (Pri prebásnení preloženého textu sa používa metrum alexandrínu tak, že sa vždy pravidelne striedajú dva 12-slabičné daktylské verše zviazané mužským rýmom s dvoma zasa 12-slabičnými (nie už trinásťslabičnými) daktylskotrochejskými, zviazanými ženským rýmom). Pri úprave (skracovaní) textu treba na túto pravidelnosť dbať ešte pozornejšie.

Text Racinovej tragédie *Faidra* je tvrdý oriešok a treba pochváliť vedenie a súbor KDN, že sa predsa doň pustili.

O texte komédie Daria Foa v preklade E. Castiglioneho *Kto ukradne nohu, bude mať šťastie v láske* platí približne to, čo sme povedali o texte *Zabudnúť na Herostrata!;* bolo v ňom treba viacej rešpektovať požiadavky praktickej jazykovedy (napr. pozri nezaužívanú a nie dosť priehľadnú frázu: *Ak sa to dozvedia, má doktor po vtákoch* [= *...po chlebe*] a zo syntaxe zanedbávanie tvarov minulého kondicionálu).

Z príznakových rečových prvkov upozorníme na tie, ktoré môžu vysvetlujúcu postavu zaraďovať spoločensky kladne i záporne. Kladne zaraďujúcim prostriedkom je v Terezčákovej postave (J. Greššo) okrem iného citovanie ľudovej piesne Ej, zaspievalo vtáča na kosodrevine... ej, čo komu s ú d e n ô, to ho ver neminie. Za negatívne zaraďujúci prostriedok pokladáme frázu v ústach ľahkej ženy (Marika — A. Gáborová); na otázku Tuláka, či ďaleko býva, odpovedá: Až tam, *kde sa psy vyzúvajú.* V komédii *Kto ukradne nohu...* celkovo z rečovej stránky bolo treba dôkladnejšie vypracovať rozdiel medzi nedbanlivou rečou dvoch zlodejov (Prvé domino — J. Bednárik, Druhé domino — E. Šmigura) a rečou tých istých dvoch osôb, keď hrajú kožených profesorov archeológie.

Racinova tragédia Faidra, najmä v titulnej úlohe (H. Augustovičová) poskytuje látku na štúdium toho, aké odchýlky od bežnej výslovnosti spôsobuje krajne vzrušený (emfatický) prejav (napr. krajne zúžené, priam sipľavé í v slovese chladíí a emfaticky predĺžené konsonantické *r* v prípadoch: ... plameň ma *rrr*ospaľoval znova; *rr*ozum zo srdcom zladiť). Jednotlivé úlohy tejto tragédie môžu sa stať cvičným a rozvičkovým textom, na ktorom si môže umelec slova brúsiť, ale i premeriavať svoju artikulačnú pohotovosť a pružnosť (pozri najmä Théraménov monológ, keď rozpráva Théseovi o Hippolytovej smrti).

Zo záverov referátu spomenieme tieto dva: 1. Divadlo sa i dnes pokladá za praktickú vysokú školu reči, a dnes o to účinnejšiu, že chodia do nej všetci občania; 2. Treba sa starať, aby takémuto postaveniu divadla poslúžili aj písomnosti, ktoré o divadle informujú — aby totiž nielen to, čo je a čo počuť v divadle, ale i to, čo sa píše a hovorí okolo divadla, bolo z jazykovej a štylistickej stránky na dobrej úrovni.

Hoci diskusia bola už v znamení konca sezóny, bola živá, naplnená úprimným záujmom o dobrú vec.

G. Horák

Úvod do pedagogickej psychológie

Po úspešnej Psychológii pre učiteľov vydalo SPN opäť významnú vysokoškolskú učebnicu určenú na štúdium psychológie (L. D u r i č, *Úvod do pedagogickej psychológie.* Bratislava, SPN 1974, 238 s.). Po tejto knižke by mal siahnuť každý, kto sa pripravuje na učiteľské povolanie, teda aj budúci učiteľia slovenčiny. Okrem odborných hodnôt je publikácia pútavá najmä množstvom zaujímavých príkladov, ktorými sa čitateľovi sprístupňujú vysvetľované pedagogicko-psychologické javy.

Ale táto knižka je aj z jazyktovej stránky vcelku na dobrej, primeranej úrovni. Text sa číta ľahko a plynulo, necítiť v ňom ťarbavosť odborného štýlu príznačnú pre publikácie tohto druhu. Napriek celkovému kladnému hodnoteniu jazykovej a štylistickej úrovne textu pokladáme za užitočné upozorniť jej apretorov na niektoré miesta, kde by ešte boli potrebné menšie úpravy.

Treba v nej nahradiť niektoré zastarané alebo v súčasnom spisovnom ja-

zyku menej ustálené výrazy. Také je napr. sloveso *doprevádzať* vo význame „sprevádzať niekoho alebo niečo". Preto vo vete ... *akt náhleho riešenia je doprevádzaný uvoľnením napätia* ... (s. 170) mal byť tvar slovesa *sprevádzať (je sprevádzaný)*, podobne ako napr. v spojení *sprevádzať na klavíri*. Ako zastarané sa hodnotí v Slovníku slovenského jazyka slovo *víčko*, zdrobnenina od zastaraného podstatného mena *víko* (rec. text, s. 114). Dnes sa bežne používa tvar *viečko*, zdrobnené slovo od podstatného mena *veko*. Slovná čeľaď *obtiaž, obtiažnosť, obtiažny, obtiažne* a pod. síce ešte zotrváva v strojených, knižne pôsobiacich prejavoch, ale vo vybranom úze sú bežnejšie odvodeniny od slova *ťažký (ťažko, ťažkosť a i.)*. Preto vo vete ... *výskumy sú veľmi obtiažne* ... (104) dáme prednosť prídavnému menu *ťažký* a vyjadríme sa jednoducho: *výskumy sú veľmi ťažké*. Aj namiesto významovo nejasného slovesa *zdieľať (niečo)* treba použiť slovesá *stotožňovať sa s niečím, prijímať niečo*. Napr.: ... *psychológovia už nezdieľajú názory na túto otázku* ... (s. 42). — správ. ... *už neprijímajú* ..., *už sa nestotožňujú* ..... Na nevhodnosť výrazu *prelínať* sa už viac ráz upozornila rozhlasová Jazyková poradňa aj Kultúra slova. Zbytočne sa použil v tejto vete: ... *výskumné metódy sa vzájomne prekrižujú, prelínajú* ... (s. 63). Tu by sa bolo vystačilo so slovom *križovať sa, prekrižovať sa* (náležitý tvar 3. os. mn. čísla prít. času je *prekrižúvajú sa*) alebo s niektorým zo synoným *prepletať sa, prenikať sa, prestupovať sa*. Nebolo potrebné ten istý význam zopakovať slovesom *prelínať sa*.

Zo spojok sa v texte vyskytuje zastaraná spojka *akonáhle (Akonáhle sa cieľ dosiahne* ..., s. 216 a i.) namiesto súčasného výrazu *len čo*. Časovú spojku *keď* neslobodno zamieňať so zámennou príslovkou *kedy* (s. 113, 135, napr.: ... *obdobie, kedy bolo málo faktov* ..., správ.: *keď bolo málo faktov)*. Z prevzatých slov upozorňujeme na sloveso *varírovať*, ktoré sa v texte použilo v podobe *variovať* (s. 77).

Zo slovotvornej stránky sa žiada opraviť predponu *o-* v slove *opisovanie* na *od-: odpisovanie* (s. 214) a zakončenie *-čnosť* v slove *plastičnosť* na *-ckosť* (s. 104), keďže prídavné meno, od ktorého je príponou *-osť* utvorené substantívum *plastickosť*, znie *plastický*, a nie *plastičný*.

Vetná príslovka *treba* nemá mať v prítomnom čase pri sebe pomocné sloveso. Teda nie: ... *koľko opakovaní je treba* ... (s. 147), ale *koľko opakovaní treba*.

Predložku *u* nespájame s neživotnými podstatnými menami, napr. *u skupiny sa dosiahlo* ... (s. 223). Sem patrí predložka *v* — *v* skupine.

Privlastňovacie zámeno *môj* sa musí opraviť na *svoj* vo vete: *Využívam príležitosť poďakovať sa mojim spolupracovníkom* ... (s. 4), lebo sa privlastňuje podmetu. Zvratné zámeno sa nesmie vynechať pri zvratných slovesách, napr.: ... *učia sa zapamätať rady slov* ... (s. 223, správ.: *zapamätať si*); ... *ak učenie skončí* ... (s. 223, správ.: *ak sa skončí*).

Sloveso *závisieť* má väzbu s predložkou *od*, a nie s predložkou *na*: ... *stupeň rozvoja závisí na stupni rozpracovanosti* ... (s. 47); ... *v závislosti na výsledkoch* ... (s. 137) — správ.: ... *od stupňa rozpracovanosti*, ... *od výsledkov*.

Hádam iba nedopatrením sa použil nominatív miesto genitívu v spojení so záporom *niet*: ... *slová, medzi ktorými niet významový vzťah* ... (s. 146), správ. *niet významového vzťahu*.

Miestami sú v texte zbytočné čiarky, miestami čiarky chýbajú, najmä tie, ktorými sa v zloženom súvetí naznačuje koniec vedľajšej vety.

Týmito pripomienkami sa usilujeme pestovať jazykový cit u poslucháča, čitateľa a z jazykovej stránky podporiť starostlivosť o výborné vysokoškolské učebnice, akou je i recenzovaný učebný text. Pravdaže, sledujeme aj to, aby si odborníci všímali upozornenia praktickej jazykovedy.

V. Betáková

SPYTOVALI STE SA

Slávikova reč. — V básnickej reči sa používajú rozličné slová, tvary a väzby, ktoré sa inde nevyskytujú. Patrí k nim aj spojenie slov *slávikova reč*, ktoré čítame v sonete V. Beniaka na básnika Jána Hollého?

Uvedené spojenie čítame v tejto strofe:

Ja iba so slávikom súperil som,
jedol chlieb zemský, ale nektár pil som:
tú slávikovu štebotavú reč.

V spojení slov *slávikova reč* ide o privlastňovacie prídavné meno k zvieraciemu menu *slávik: slávikov hlas, slávikova reč, slávikovo sólo.* Vyjadruje sa ním vlastnícky vzťah k jednému slávikovi, tomu, o ktorom je reč v uvedenej situácii. Pravda, v našom prípade preráža aj ponáška na ľudovú poéziu, kde sa privlasňovacie prídavné mená tohto typu používajú aj vo význame druhových živočíšnych prídavných mien — čiže *slávikova reč* = *slávičia reč*, podobne ako *labutina pieseň* = *labutia pieseň, sokolove oči* = *sokolie oči, koňov chvost* = *konský chvost.*

Privlastňovacie prídavné mená typu *slávikov, -a, -ovo,* resp. *labutin, -a, -o* sú v spisovnej slovenčine správne. Pravda, vyskytujú sa zriedkavejšie ako podobne utvorené prídavné mená *otcov, -a, -o* alebo *matkin, -a, -o* a často majú aj posunutý význam. Prave preto sa s obľubou používali najmä v staršej poézii.

J. Ružička

Jadrová elektráreň — atómová elektráreň. — V. Ozorovský z Bratislavy: „Obraciame sa na Vás s prosbou o posúdenie vhodnosti (jazykovej správnosti) názvov *atómová elektráreň, jadrová elektráreň.* Vzhľadom na pripravované organizačné zmeny uvažujeme o zmene názvu podniku a navrhujeme znenie *Jadrová elektráreň.* Na informáciu uvádzame niektoré výrazy: *jadrové palivo, energia jadra (atómu), palivové jadrové články,* ale *atómová energia, Čs. komisia pre atómovú energiu* atď."

Nielen z príkladov pisateľa listu, ale aj z odbornej literatúry sa ukazuje, že prídavné mená *atómový* a *jadrový* sa v istom odbornom okruhu chápu

i používajú ako synonymá. Názorný príklad poskytuje definícia termínu *atómová energia:* „energia, ktorá sa uvoľňuje pri premene jadier atómu, preto sa tiež nazýva jadrovou energiou" (Malá encyklopédia fyziky. Bratislava, Obzor 1970, s. 55). Pri hesle *jadrová energia* (tamže, s. 213) je odkaz na heslo *atómová energia.*

Z jazykového hľadiska nie sú námietky ani proti jednému z uvedených prídavných mien, preto sa za korektné pokladajú podoby *atómová elektráreň* i *jadrová elektráreň.* Odporúčame však uvážiť, či je v tomto spojení vhodnejší medzinárodný prvok *(atómový),* alebo domáci prvok *(jadrový),* a po starostlivej úvahe a rozhodnutí dôsledne používať iba jednu podobu. S odvolaním na citovanú definíciu termínu *atómová energia* vyslovujeme predpoklad, že podoba *jadrová energia* je z vecného hľadiska presnejšia — v definícii sa totiž hovorí o premene j a d i e r atómu. Zistili sme však, že aj v iných jazykoch sa na označenie toho istého typu elektrárne používajú dve pomenovania, napr. v ruštine *atomnaja elektrostancija — jadernaja elektrostancija,* v angličtine *atomic power station — nuclear power station,* v nemčine *Atomkraftwerk — Kernkraftwerk.* V týchto jazykoch — podobne ako v slovenčine — sa prídavné mená *atómový, jadrový* používajú vo vymedzených oblastiach ako rovnoznačné.

Popri bezpríznakových dvojslovných pomenovaniach *atómová elektráreň, jadrová elektráreň* sa v praxi dosť široko uplatňuje jednoslovný názov *atómka,* a to nie iba pri pracovnom styku zamestnancov jadrových elektrární, ale aj v iných komunikačných situáciách. *(Po roku na druhej atómke,* Pravda 31. 8. 1976, s. 7 — program Čs. televízie). Tento názov je síce jedným z mnohých príkladov na univerbizačné tendencie v súčasnej slovenčine, ale nateraz ho treba hodnotiť ako hovorový lexikálny prostriedok. (Podrobnejšie pozri L. Dvonč, Atómovka, či atómka. KS, 7, 1973, s. 347—349.)

Okrem prívlastku *jadrový* sa v odborných fyzikálnych textoch používa ešte prevzaté prídavné meno *nukleárny* — porov. *jadrová (nukleárna) fyzika* (Malá encyklopédia fyziky, s. 213), *nukleárna reakcia* (s. 316) atď. So spojením *nukleárna elektráreň* sme sa nateraz nestretli. Treba ešte pripomenúť, že vo vedeckých dielach sa používajú viacslovné názvy *fyzika atómového obalu, fyzika atómového jadra* (D. Ilkovič, Fyzika. Bratislava, SVTL 1957, passim), ktoré sú presnejšie ako názvy *atómová fyzika, nukleárna fyzika* používané v odbornej praxi a publicistike, resp. ich možno chápať ako podradené termínu *atómová fyzika.*

I. Masár

Najľavejší a najpravejší. — V teórii grafov vznikla potreba pomenovať najkrajnejšie vetvy stromu na pravej a na ľavej strane. Je prirodzené, že takéto vetvy možno pomenovať opisom, napr. *najkrajnejšia vetva na pravej strane a najkrajnejšia vetva na ľavej strane.* Tieto opisy sú však pri používaní v odbornej reči nepraktické pre svoju dĺžku. Preto sa prekladateľ odbornej publikácie, v ktorej potreboval pomenovať jednotlivé vetvy grafického stromu, obrátil na nás s otázkou, či nemožno označiť najkrajnejšie vetvy na ľavej a pravej strane názvami *najľavejšia vetva* a *najpravejšia vetva.* Chce tu teda na pomenovanie použiť tretí stupeň prídavných mien *ľavý* a *pravý,* t. j.

tvary *najľavejší* a *najpravejší,* hoci si uvedomuje, že tieto tvary sú v bežnej reči nezvyčajné.

Prídavné mená *ľavý* a *pravý* patria medzi primárne (prvotné) vlastnostné prídavné mená. Charakteristickým znakom primárnych prídavných mien je, že sa okrem niekoľkých výnimiek všetky stupňujú. Podľa Morfológie slovenského jazyka (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 214) „sa nestupňujú tie, čo vyjadrujú istý krajný príznak, ktorý je kvantitatívne nepremenný, absolútny. Sú to tieto prídavné mená: *živý, mŕtvy, nebohý, nemý, slepý, bosý, holý, nahý, zdravý, chorý, cudzí, čiry, prázdny*". Medzi taxatívne vymenovanými prídavnými menami, ktoré sa nestupňujú, sa teda prídavné mená *ľavý* a *pravý* neuvádzajú. Pravdaže, aj primárne prídavné mená, ktoré vyjadrujú krajný príznak, môžu sa v istých prípadoch stupňovať, a to najmä vtedy, ak sa nepoužívajú v základnom význame.

Podľa toho, čo sme uviedli, možno predpokladať, že Morfológia slovenského jazyka pripúšťa možnosť stupňovať prídavné mená *ľavý* a *pravý,* hoci sa medzi príkladmi na stupňovanie výslovne neuvádzajú. Ako sme zistili, v hovorovej reči sa druhý a tretí stupeň prídavných mien *ľavý* a *pravý* používa iba zriedkavo, a to vtedy, keď ide o posunutý, nie o základný význam. Napriek tomu nemožno mať námietky proti tomu, aby sa v istých prípadoch prídavné mená *ľavý* a *pravý* stupňovali. Medzi takéto prípady možno zaradiť aj stupňovanie prídavných mien *pravý* a *ľavý* v terminológii teórie grafov, v ktorej je potrebný ich 3. stupeň. V danom prípade tvary druhého stupňa prídavných mien *ľavý* a *pravý* utvoríme príponou *-ejší,* teda *ľavejší* a *pravejší;* tvary tretieho stupňa majú podobu *najľavejší, najpravejší.*

Inú možnosť na vyjadrenie superlatívu poskytuje spojenie prídavného mena so zámenom *samý,* napr. *samý vrchný, samý spodný, samý prostredný, samý prvý, samý posledný* atď. Z príkladov vdieť, že so zámenom *samý* sa spájajú aj prídavné mená vyjadrujúce krajný príznak. Podľa toho by teda bolo možné utvoriť superlatív prídavných mien *ľavý, pravý* pomocou vymedzovacieho zámena *samý.* Tak by vznikli spojenia *samý ľavý, samý pravý.* Ale ani tieto spojenia nie sú pre odborné vyjadrovanie najvhodnejšie.

Na záver: Na potreby odborného vyjadrovania možno stupňovať aj prídavné mená *ľavý* a *pravý,* hoci v bežnej jazykovej praxi sa druhý a tretí stupeň od týchto prídavných mien nepoužíva (okrem prípadov, ak ide o posunutie významu). V teórii grafov možno teda pripustiť namiesto opisného vyjadrenia *najkrajnejšia vetva stromu na ľavej strane a najkrajnejšia vetva stromu na pravej strane* vyjadrenie *najľavejšia vetva stromu* a *najpravejšia vetva stromu* ako prostriedok pracovného hovorového štýlu.

M. Považaj

Fončorda. — Súdružka Slabeyciusová z B. Bystrice sa v liste spytovala na pôvod názvu známeho bystrického sídliska *Fončorda.* Nepáči sa jej, že sa takýto neslovenský názov používa v stredoslovenskom meste a že sa dosiaľ nenašiel pre túto časť mesta vhodnejší názov.

Názov sídliska *Fončorda* je maďarského pôvodu. Pochádza z maďarského slova *foncsor,* čo znamená „amalgám". Amalgám je zliatina ortuti s kovom.

Zliatina ortuti s cínom sa používa pri výrobe zrkadiel, týmto amalgámom sa natiera zadná stena sklenej tabule — budúceho zrkadla.

V Banskej Bystrici, tam niekde na západnom okraji starého mesta, bola iste nejaká dielňa (fabrička) na výrobu zrkadiel a z maďarského pomenovania tejto výrobne alebo výrobného postupu (*foncsorózni* = amalgamovať) vzniklo ľudové pomenovanie *Fončorda.* Najprv to mohlo byť iba pomenovanie výrobne zrkadiel, potom celej okrajovej časti mesta. Do širšieho povedomia Bystričanov a obyvateľov širokého okolia sa toto pomenovanie dostalo ako názov sídliska vybudovaného na týchto miestach. Predtým to bol celkom bezvýznamný názov, nezachytila ho ani katastrálna mapa.

Názov *Fončorda* nie je úradným pomenovaním časti mesta. Po poslednej úprave (v r. 1970) má mesto Banská Bystrica časti *Banská Bystrica, Jakub, Kostiviarska, Kráľová, Kremnička, Kynceľová, Majer, Malachov, Nemce, Podlavice, Radvaň, Rakytovce, Rudlová, Sásová, Senica, Skubín, Šalková.*

Podľa toho by sa názov *Fončorda* nemal používať v oficiálnom styku, v adresách a pod. Zo živej komunikácie ho nijakým úradným zásahom vylúčiť nemožno. Možno a treba však obmedziť jeho používanie a vysunúť ho z oficiálnej, úradnej sféry.

M. Majtán

Prešeren — Prešern. — Známy slovinský básnik *France Prešeren* sa u nás píše v skrátenej podobe *Prešern.* Kde sa takáto forma tohto mena vzala, keď sa v slovinčine používa podoba *Prešeren?*

Vysvetľuje ju pôvod tohto mena. Jeho základom je všeobecné meno, tzv. neurčitá forma prídavného mena *prešeren* (určitá forma je *prešerni*), v ženskom rode *prešerna,* ktoré má význam „samopašný" (porov. i naše prídavné meno *hoden — hodna — hodno* oproti *hodný).* Samohláska *e* v prípone je iba v mužskom rode, ale ani tu sa v slovinčine nevyslovuje. Nastáva tu redukcia a vyslovuje sa [prešern]. A práve v tejto podobe (s redukovanou výslovnosťou) sa k nám dostalo meno tohto najväčšieho slovinského básnika. V nepriamych pádoch a v privlastňovacom prídavnom mene sú formy bez samohlásky *e* náležité: *Prešerna, Prešernov.*

Cudzie mená osôb si v slovenčine zachovávajú takú podobu, akú majú v pôvodnom jazyku. Iba niektoré ruské mená sa upravujú do slovenskej podoby (po transkripcii do latinky), napr. *Dostojevský* (v ruštine *Dostojevskij).* Nazdávame sa, že (aspoň vo vedeckých prácach) by sa malo rozoberané slovinské vlastné meno písať v pôvodnej podobe, a to ako *Prešeren,* v nepriamych pádoch a v adjektíve sú podoby bez *e,* t. j. *Prešerna, Prešernova poézia* a pod., náležité. Na záver treba ešte pripomenúť, že skupina spoluhlások *-rn* na konci slova sa v slovenčine nevyskytuje.

K. Palkovič

Ks

Obsah 10. ročníka

Bagin A., Ivan Krasko (1876—1958) — — — — — — — 225
Ján Kostra (1910—1975) — — — — — — — — — 97
Pavol Horov (1914—1975) — — — — — — — — — 33
Bajzíková E., O jazykovej výstavbe textu — — — — — 65
Buzássyová K., Ako vznikajú nové slová — — — — — 129
Desať otázok Blahoslavovi Hečkovi — — — — — — — 295
Dvonč L., Názvy krajín v spisovnej slovenčine — — — — 71
Habovštiak A., Sémantická motivácia názvov paprade — — 155
Horecký J., O novú teóriu spisovnej slovenčiny — — — — 257
Východiská k teórii spisovného jazyka — — — — — — 289
Kačala J., Slovenská jazykoveda a aktuálne potreby socialistickej spoločnosti — — — — — — — — — — — 193
Kráľ Á., Na záver Kapitol zo slovenskej ortoepie — — — — 333
Preberanie cudzích slov a znelostná asimilácia — — — — 197
Spoluhláska *n* — — — — — — — — — — — 306
Spoluhlásky [x — γ — h] — — — — — — — — 145
Systematika znelostnej asimilácie I — — — — — — 14
Systematika znelostnej asimilácie II — — — — — — 48
Systematika znelostnej asimilácie III — — — — — — 74
Systematika znelostnej asimilácie IV — — — — — — 108
Znelostná asimilácia I — — — — — — — — — 241
Znelostná asimilácia v prevzatých slovách II — — — — — 269
Martonová M., Viacslovné termíny a frazeologizmy — — — 266
Masár I., Prvé desaťročie časopisu Kultúra slova — — — — 321
Mlacek J., Vlastnosti frazeologizmu a ich terminologická platnosť 134
Názvoslovie evidencie nehnuteľností — — — — — — — 159
Ondrejovič S., Mária Rázusová-Martáková o slovenských predložkách — — — — — — — — — — — 21
Ondruš Š., Pôvod slov *čut/k/a, četa/čata a kyta, kytica* — — — 78
Slovná čeľaď *čuma, čema, šuma, chumáč, chomáč, chomľa* — — 113
Oravec J., Genitívne väzby pri adjektívach — — — — — 300
Genitívne väzby pri zvratných slovesách — — — — — — 43
Partitívny genitív — — — — — — — — — — 149
Slovesá s predponou *u-* a ich väzby — — — — — — 329
Zánik genitívnych väzieb — — — — — — — — — 5
Záporový genitív — — — — — — — 202—206, 236—240
Ružička J., O význame publicistického štýlu — — — — — 3
Sabol J., Horovovo slovo — — — — — — — — — 35
Kvantita v slovenských slovách a tvaroch — — — — — 68
O tempe reči — — — — — — — — — — — 17
Priestory Kostrovho básnického výrazu — — — — — — 99
Prozodická stavba slovenského slova — — — — — — 141
Rozloženie prízvučných a neprízvučných slabík v spisovnej slovenčine 206
Slovo a veta v poézii Ivana Krasku — — — — — — 231

Spolupôsobenie pauzy a tempa reči — — — — — — 263
Sabol J. — Vaško I., Poznámky o dialektizmoch v básnickom diele Pavla Horova — — — — — — — — — — — 39
Sekvent K., O skloňovaní mien typu *Valéry Giscard d' Estaing* — 244
Smiešková E., Vyjadrenie nesúhlasu, odmietania frazeologickými prostriedkami — — — — — — — — — — — 260
Tvrdoň E., Toponymá v slovenských ľudových piesňach — — 119
Uhlár V., Ľudové etymológie názvov z Liptova — — — — 209
Z výraziva starého ševcovstva a nového obuvníctva — — — 336
Valkovičová G., Ako prekladať maďarské ženské mená do slovenčiny — — — — — — — — — — — — 10
Vaško I., Kostrovo hľadanie básnického slova — — — — 104
Základné názvy z fyziky — — — — — — — — — 343
Zambor J., Krasko a reč — — — — — — — — — 228

DISKUSIE

Dvonč L., Poznámka k názvom *Manila* a *Sevilla* — — — — 216
Šalingová-Ivanová M., O potrebe slov *chodúľ, chodúľka, behúľ, behúľka* — — — — — — — — — — — — 352

ROZLIČNOSTI

Ako sa skloňuje názov čistiaceho prostriedku Jar? *(E. Smiešková)* 174 — Dĺžka v niektorých rodných menách *(K. Palkovič)* 313 — Geografické názvy typu *Pohronie (K. Palkovič)* 174 — Chronostikon, alebo chronostichon? *(Š. Horváth)* 24 — Jalovosť = neplodnosť i neoplodnenosť *(J. Václavík)* 26 — Komandant, alebo veliteľ? *(L. Trup)* 355 — Kontaktová fráza *Dovoľte mi, aby* 353 *(J. Ružička)* ... — Názov polokošeľa v slovenčine *(M. O. Malíková)* 54 — O slovách *súdruh* a *tovariš* (R. Kuchar) 52 — O výslovnosti niektorých vlastných portugalských mien *(L. Trup)* 87 — Pôvod termínu *hysteron proteron (Š. Horváth)* 124 — Príďavné mená s príponou *-álny (K. Palkovič)* 247 — Skloňovanie názvov typu *epifarynx (I. Masár)* 217 — Stranovedenije — reálie alebo krajinoveda? *(E. Benediková)* 274 — Španielske slová v slovenčine *(L. Trup)* 174 — Zlučovanie a názvy zlúčených obcí *(M. Majtán)* 84

SPRÁVY A POSUDKY

Čeština za školou. J. Mlacek — — — — — — — — 57
Dačo o jazyku jednej zdravotníckej publikácie. M. Marsinová — 281
Dobre pripravená publikácia. V. Betáková — — — — — 182
Dobré spracovanie slovenskej frazeológie. J. Horecký — — — 90
Festival bábkových divadiel. G. Horák — — — — — — 88
Hodnotenie javiskovej reči vo Zvolene. G. Horák — — — — 178
K šesťdesiatke Jozefa Ružičku. J. Horecký — — — — — 28
Kniha o dejinách nášho spisovného jazyka. J. Oravec — — — 219
Konkurz televíznych hlásateliek. M. Pisárčiková — — — 125
Nový slovník matematickej terminológie. J. Horecký — — — 181

O vývojových tendenciách súčasnej spisovnej češtiny. S. Ondrejovič 91
Pekná a dobrá knižka. J. Ružička — — — — — — 29
Poznámky k jednému matematickému textu. I. Masár — — — 317
Preklad a kontext. K. Sekvent — P. Urban — — — — 276
Priveľa neopravených chýb. V. Mikula — — — — — — 252
Širší základ jazykovej kultúry. J. Horecký — — — — — 56
Školský dozor a slovenčina. J. Janek — — — — — — 222
Úvahy o umeleckom prednese. L. Rybár — — — — — 29
Úvod do pedagogickej psychológie. V. Betáková — — — — 358
Výskum javiskovej kultúry v profesionálnych divadlách. G. Horák — 356
Významná konferencia o teórií spisovného jazyka. I. Masár — — 176
Záslužné dielo. M. Považaj — — — — — — — — 185
Zaujímavá knižka o menách. M. Považaj — — — — — 315
Žánre vecnej literatúry. J. Mlacek — — — — — — — 126
Život a dielo Jonáša Záborského. L. Bartko — — — — — 250

SPYTOVALI STE SA

Človeku — človekovi *(E. Smiešková)* 94 — Čo je ažurita *(E. Krošláková)* 61 — Čo je to INSTANT? *(E. Rísová)* 189 — Drezér a drezérka *(J. Jacko)* 254 — Fončorda *(M. Majtán)* 362 — Hollológ *(J. Ružička)* 321 — Horný úvrat, či horná úvrať? *(M. Považaj)* 189 — Jadrová elekráreň — atómová elektráreň *(I. Masár)* 360 — Jeden:nula, alebo jedna:nula? *(Š. Michalus)* 287 — Južnoslovenský výber? *(M. Považaj)* 319 — Ladislava *(M. Považaj)* 255 — Mená typu *Radovan* a *Zlatica (K. Palkovič)* 187 — Mnohovrstevný — mnohovrstvový *(V. Betáková)* 128 — Najľavejší a najpravejší *(M. Považaj)* 361 — O vyjadrení *Kto poznáte? (E. Bajzíková)* 32 — Ochrid — Ohrid? *(K. Palkovič)* 94 — Päť odpovedí pracovníkom ČSTK v Bratislave *(G. Horák)* 223 — Predsedníčka, a či predsedkyňa? *(M. Považaj)* 286 — Prešeren — Prešern *(K. Palkovič)* 363 — Prídavné mená *obvodný* a *obvodový (J. Kačala)* 92 — Priezvisko Brodziansky *(M. Majtán)* 190 — Sebastián/Šebastián, Agnesa/Agneša, Mengusovce *(K. Palkovič)* 31 — Sekule — zo Sekúľ, či zo Sekulí? *(M. Považaj)* 62 — Slávikova reč *(J. Ružička)* 360 — Slová *os* a *osa (K. Palkovič)* 60 — Šesťdňový, alebo šesťdenný? *(Š. Michalus)* 319 — Tableau, tabló, a či tablo? *(L. Kučera)* 285 — Urho Kekkonen — Urha Kekkonena *(J. Jacko)* 63 — V [slovenskom] Bieli, ale vo [švajčiarskom] Biele [bíle] *(J. Jacko)* 95 — Výskum a prieskum *(J. Kačala)* 188 — Vyvenčiť psa? *(E. Rísová)* 287 — Záluhy — na Záluhoch *(J. Štolc)* 63

NAPÍSALI STE NÁM

Jazykové nedostatky v článku *Ukážka programu zo zemepisu* — — 192
Viacerých, ale nie desatorých. A. Chmelík — — — — — 256
Z materiálov J. Janeka — — — — — — — — — 192

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 10, 1976, číslo 10. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Parákova. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 46. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok. Povolené výmerom SÚII 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, 54 Warmoesstraat, Amsteldijk 44, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1976.

Cena Kčs 3,—

KUL TÚRA SLOVA